

BARÁTH MAGDOLNA

„Pedro”: Gerő Ernő Spanyolországban

Gerő Ernő a második világháború utáni magyar történelem egyik meghatározó alakja, a Rákosi-korszak igazi szürke eminenciása volt. A hatalomgyakorlás sztálini technikáit szovjet emigrációban, illetve a Kommunista Internacionálé (Komintern) apparátusában végzett munkája során sajátította el. Életrajzának „legrejtélyesebb” fejezete az 1936 nyarától 1938 novemberéig Spanyolországban töltött időszak. A spanyol polgárháborúról szóló rendkívül gazdag szakirodalom¹ szinte minden darabja megemlíti a nevét, többségük azonban ott játszott szerepéről – anélkül, hogy ezt dokumentumokkal alátámasztaná – mindössze annyit ír: a szovjet állambiztonsági szervek ügynöke, a spanyolországi tisztogató akciókat irányító Alekszander Orlov legközelebbi munkatársa volt. Ezt az állítást hiteles források hiányában egyelőre sem megerősíteni, sem megcáfolni nem tudjuk, az azonban tagadhatatlan, hogy az Egyesült Marxista Munkáspárt (Partido Obrero de Unificación Marxista – POUM) tagjai elleni megtorlásokban meghatározó szerepet játszott. Az is bizonyossággal állítható, hogy Gerő formálisan a Komintern Végrehajtó Bizottságának (VB) instruktorként utazott Spanyolországba, és megbízatása nem volt előzmény nélküli.

Amikor a spanyol ügyekkel foglalkozni kezdett, az egyes pártokat lényegében már megfosztották szabadságuknak és önállóságuknak attól a mértékétől, amellyel a Komintern fennállásának kezdeti időszakában rendelkeztek. Politikájuk és tevékenységük irányát nem választott központi szerveik jelölték ki, hanem a Komintern VB vezető szervei (Elnökség, Titkárság) és az általuk létrehozott területi titkárságok, regionális irodák, az egyes pártok központi bizottságai mellett működő delegációk, amelyek szigorúan ellenőrizték a Komintern politikai irányvonalának feltétlen végrehajtását.² Spanyolország a Spanyol Kommunista Párt (SKP) 1921-es létrejöttékor került a Komintern látókörébe, de az az 1931. áprilisi forradalomig és a monarchia megdöntéséig nem mutatott túl nagy érdeklődést iránta. A helyzet azután változott meg, hogy 1931. április 14-én kikiáltották a köztársaságot. Ez eufórikus hangulatot idézett elő a

1 Ezek közül az újabb kutatási eredményeket is tartalmazó, a magyar olvasóközönség számára is hozzáférhető munka: *Antony Beevor: A spanyol polgárháború.* Európa, Bp., 2002.

2 *M. Ty. Mescserjakov: Kommunisztjicseszkaja Partyija Iszpanyii i Komintern.* Novaja i novejszaja isztorija (1991) 5. sz. 10–25.

Kominternben, egy európai proletárforradalom kezdetét látták benne, amely túlhalad majd a polgári-demokratikus szakaszon és szocialista forradalomba nő át. A gyenge és kis taglétszámú SKP az áprilisi választásokat ugyan bojkotálta, de a kormány megalakulását követően a Komintern VB-nek a „köztársági illúziók” elleni harcra vonatkozó utasításának sajátos értelmezése alapján kiadta a munkás-, katona- és parasztképviselők tanácsai (szovjetjei) létrehozásának jelszavát.³ A Spanyol Kommunista Párt „minden hatalmat a tanácsoknak” felhívása azonban nem talált visszhangra a dolgozók körében. Ráadásul az SKP KB tagjai sem reagáltak mindig elég gyorsan a Moszkvából érkezett utasításokra, néha pedig egyszerűen figyelmen kívül hagyták azokat. Ez kezdett nyugtalanságot kiváltani a világpárt apparátusában. A Komintern vezetése a „helyes politikai irányvonal” kidolgozása érdekében 1932-től kezdve több alkalommal küldött instruktorokat a Spanyol Kommunista Párthoz. Egy ilyen Komintern-delegáció tagjaként Geró 1933 őszén járt először Spanyolországban, amit 1934 novemberében közel háromnegyed éves újabb kiküldetés követett. Emellett a Komintern VB spanyol ügyekben illetékes területi titkársága⁴ munkatársaként részt vett az SKP-nak küldendő levelek és direktívák kidolgozásában, a spanyolországi helyzetről a Komintern vezető testületei számára készülő elemzések elkészítésében is.

1934. nyár végén a Komintern taktikája mind Franciaországban, mind Spanyolországban kezdett megváltozni. Moszkvában ugyanis kezdték felismerni, hogy a népfrontpolitika az az eszköz, amely talán feltartóztathatja az Európa-szerte előretörő fasizmust. Ennek a fejlődésnek első lépéseit jelezte a szocialistákkal közös akció Franciaországban, illetve a spanyol kommunisták belépése a Munkás Szövetségbe. Ettől kezdve a kommunistáknak a moszkvai intenciók szerint már egyenesen keresniük kellett az összefogás lehetőségét más munkáspártokkal, illetve a haladó polgári pártokkal.

3 Komintern i grazdanszkaja vojna v Iszpanyii. Dokumenti. Szoszt. Sz. P. Pozsarszkaja–A. I. Szaplin. Nauka, Moszkva, 2001. 5.

4 A Kominternben kezdetől fogva működtek különböző nyelvi csoportok, amelyek a VB apparátusának folyamatos átszervezése következtében az egyes országokkal vagy országcsoportokkal foglalkozó regionális titkárságokká, ill. 1927-ben területi vagy országtitkárságokká alakultak át. Az 1928. szeptember 21-én végrehajtott újabb átszervezés következtében a román (újlatin) területi titkársághoz tartozott Franciaország, Olaszország, Belgium, Spanyolország, Portugália és Luxemburg. A területi vagy országtitkárságok alapvető feladata a Komintern vezetése és a hozzájuk tartozó kommunista pártok kapcsolatának erősítése volt, anyagokat készítettek a Komintern végrehajtó szervei számára az adott kommunista párttal kapcsolatos kérdésekről, figyelemmel kellett kísérniük az adott országban kialakult helyzetet, a kommunista pártok politikáját, segíteniük kellett ezeket a pártokat az aktuális feladatok megoldásában és ellenőrizniük kellett a Komintern vezető szerveinek az adott párttal kapcsolatban hozott határozatai végrehajtását. Általános volt az az elv, hogy az országtitkárságokat olyan emberek vezessék, akik nem az alárendelt országok valamelyikéből származtak, tehát elfogulatlanok voltak a döntések meghozatalában. *G. M. Agyibekov–E. Ny. Sahnazarova–K. K. Sirinja: Organizacionnaja sztruktura Kominterna 1919–1943. ROSSZPEN, Moszkva, 1997. 51–52., 110., 154.*

Spanyolországban az 1931-es választásokat követően Manuel Azaña republikánus politikus alakított kormányt, mivel azonban számos ígéretét képtelen volt teljesíteni, bal- és jobboldalról egyre sűrűbben támadták. 1933 őszén Azaña lemondott, 1933. november 19-re pedig általános választásokat írtak ki. A választások, amelyek legnagyobb nyertese az újonnan létrejött katolikus szervezet, az Autonóm Jobboldal Spanyol Konföderációja (Confederación Española de Derechas Autonomas – CEDA) lett, jobboldali fordulatot eredményeztek.⁵ Az új kormányba a minisztereket ugyan a Radikális Párt delegálta, de annak programját valójában a CEDA élén álló Gil Robles (akit hívei a Führer spanyol megfelelőjeként Jefe néven emlegettek) határozta meg, aki csak a megfelelő alkalomra várt, hogy magához ragadja a hatalmat.

Amikor 1934 októberének első hetében lemondott a kormány, Gil Robles a CEDA számára követelte a minisztériumok többségét, ami valamennyi baloldali erő számára elfogadhatatlan lett volna. A küszöbönálló hatalomátvétel megakadályozását célzó, 1934. október 5-re meghirdetett általános sztrájk Asztúriában felkelésbe torkollott,⁶ amelyben részt vett a Munkás Szövetség is.⁷ Az 1934. októberi spanyolországi felkelésről szóló híreket nagy lelkesedéssel fogadták Moszkvában, az azonban a tömegek támogatásának hiányában kudarccal végződött. A vezérkari főnök tisztét betöltő Francisco Franco az ország legütőképesebb és legkönyörtelenebb alakulatát, a Spanyol Idegenlégiót vezényelte a felkelés leverésére. A spanyol baloldal számára a felkelés bukása nagy csapást jelentett, több ezer emberüket letartóztatták, sokakat meggyilkoltak, vezetőik elmenekültek.⁸ Az Asztúriában történtek már előrevetítették a későbbi események irányát; nyilvánvalóvá vált, hogy az országot megosztó rendkívül éles ellentétek nem kezelhetők alkotmányos keretek között.

A felkelés bukása ugyanakkor nem keserítette el a Komintern vezetését, lelkesítették őket a jövőbeli forradalmi kilátások. Az SKP irányvonala a szocialistákkal való közös cselekvést illetően egybeesett az új stratégia keresésével, amelynek részleteit a Komintern VII. kongresszusát megelőzően éppen akkor kezdték kidolgozni. Az SKP éppen ezért azt az utasítást kapta, hogy továbbra is maradjon egységfrontban a szocialistákkal. Ugyanakkor olyan véleményekkel is találkozhatunk, hogy az antifasiszta népfront jelszavának meghirdetésekor a spanyol kommunisták meg voltak győződve arról, hogy 1934 októberében nem csupán a forradalmi és ellenforradalmi erők csaptak össze, hanem a munkásosztály tett kísérletet arra, hogy nyílt harcban döntse el a szovjet típusú hatalom kérdését. Éppen ezért a népfrontot eszköznek tekintették arra, hogy egy újabb fegyveres felkelés segítségével megszerezzék a hatalmat, amely majd lehetővé

5 Habár a baloldalra és jobboldalra leadott szavazatok száma alig különbözött egymástól, a pártszövetségeknek kedvező választási rendszer eredményeképpen a jobboldal kétharmados parlamenti többségre tett szert.

6 *Beevor, A.*: i. m. (1. jz.) 46–68.

7 *Stanley G. Payne*: *The Spanish Civil War, the Soviet Union and Communism*. Yale UP, New Haven (Conn.)–London, 2004. 53–56.

8 Uo. 56.

teszi a „klerikális-fasiszta diktatúrával” való végérvényes leszámolást és a szovjethatalom, a proletariátus diktatúrájának megteremtését.⁹

A spanyolországi forradalmi mozgalom perspektívájának ilyen megközelítése abban az időben nem csupán az SKP-ra volt jellemző, hanem a Komintern néhány vezető személyiségére is. Palmiro Togliatti 1935 tavaszán a *Kommunista Internacionálé* című folyóiratban azt írta: „Az alapvető kérdés, amelyet az októberi harcok a proletariátus és a dolgozók széles tömegei előtt felvetettek, valamennyi forradalom központi kérdése – a hatalom kérdése.”¹⁰ A népfrontpolitika meghirdetésével a proletárforradalom kérdése tehát nem került le a napirendről: a népfront ugyan változást idézett elő a közvetlen taktikában, de nem hozott változást a forradalmi stratégiában.

Az asztúriai felkelés összekovácsolta a szocialistákat és a liberális republikánusokat. Az európai fasizmus előretörésétől való félelem miatt a Komintern is szorgalmazta a demokratikus és baloldali erők összefogását. 1936 első heteiben a republikánusok, szocialisták, kommunisták és a POUM választási szövetséget kötöttek, amelynek élére Azañát választották. A pártszövetségre leadott szavazatok száma ugyan nem haladta meg jelentősen a jobboldal által kapott voksokat, de a választási rendszernek köszönhetően abszolút parlamenti többséget szereztek.

A népfront 1936. február 16-i spanyolországi választási győzelme nagy elégedettséget váltott ki a Komintern vezetésében. Mint közleményükben írták: „Az antifasiszta népfront győzelme Spanyolországban az egész világ dolgozó tömegeiben örömet és lelkesedést váltott ki. [...] Spanyolország megmutatta, hogy csak egyetlen erő van, amely feltartóztathatja és visszavetheti a fasiszta támadást. Ez az erő a tömegek hatalmas mozgalma a munkásosztály egységfrontjában és az antifasiszta népfrontban. Ez az erő legyőzheti és legyőzi a fasizmust.”¹¹ A lelkesedéssel egyidejűleg azonban óvatosságra is intették a spanyol kommunistákat. Amikor Hitler bevonult a Rajna-vidékre, a romló stratégiai helyzet miatt Spanyolország fontosabbá vált Moszkva számára, ugyanakkor a Komintern vezetését komolyan nyugtalanította, hogy a spanyol helyzet túlságosan kiéleződik, és az irányítás kicsúszhat a kezükből.¹² Éppen ezért Dimitrov javaslatára a Komintern VB Titkársága 1936. június 1-jei ülésén úgy döntött, hogy visszahívják Spanyolországból a kommunisták segítésére, illetve politikai ellenőrzésére kirendelt, az argentin származású Victorio Codovilla¹³ vezette Komintern-küldöttséget,¹⁴ és az SKP 1936. júliusra tervezett V. kongresszusa után a

⁹ Mescserjakov, M. Ty.: i. m. (2. jz.) 18.

¹⁰ *Erkoli* [Palmiro Togliatti]: Zametki o haraktyere ispanzskogo fasizma. Kommuniszttyicseskij Internacional 17. (1935) 13–14. sz. 14–15.

¹¹ Pobeda narodnogo fronta v Ispanyii. Kommuniszttyicseskij Internacional 18. (1936) 4. sz. 8.

¹² Payne, S. G.: i. m. (7. jz.) 93.

¹³ Részletes életrajzát ld. *Branko Lazitch–Milorad M. Drachkovitch*: Biographical Dictionary of the Comintern. Hoover Institution Press, Stanford (Calif.), 1973. 65.

¹⁴ A Komintern 1935-ben tartott VII. kongresszusa után, abból az elvből kiindulva, hogy az egyes pártoknak nagyobb szabadságot kell biztosítani, a mellettük működő delegációkat felszámolták, Spanyolország azonban e tekintetben kivételt képezett.

spanyol párt Központi Bizottságának küldöttsége a Komintern VB-vel együttes ülést tart, ahol kidolgozzák a párt rövid távú politikai irányvonalát.¹⁵

Ezen elképzelés megvalósítására azonban nem kerülhetett sor. A polgárháború kitörése után a Komintern nem csupán megtartotta Spanyolországban lévő küldöttségét, de a spanyol kommunistáknak való segítségnyújtás végett a kommunista pártok aktivistáinak és vezetőinek tucatjait küldte Spanyolországba.¹⁶ Gerő Ernő újabb és összességében ezúttal több mint kétéves spanyolországi küldetésére is ezzel összefüggésben került sor.

Ibériai küldetés

1936. július 17–19-én Spanyol Marokkóban a helyőrségek („kaszárnnyák”) lázadást hirdettek a köztársasági kormány ellen. A példát gyorsan követte a legtöbb kaszárnnya Dél- és Nyugat-Spanyolország városaiban. Július 19-én Franco tábornok a Kanári-szigetéről Marokkóba érkezett, és a lázadás élére állt. Ugyanazonnap lemondott a spanyol kormány, és José Giral egyetemi professzor, liberális politikus vezetésével új kormány alakult.¹⁷ 1936. július 18-án a Spanyol Kommunista Párt lapja, a *Mundo Obrero* felhívta a munkásokat és „antifasisztákat” a köztársaság védelmére.

A Szovjetunió magatartása kezdetben ugyanolyan hezitáló volt, mint Franciaországé és Angliáé, és arra szorítkozott, hogy nyilvánosan elítélje a lázadókat. Egyes vélemények szerint ebben szerepet játszott az is, hogy a Szovjetunió külpolitikai vonalvezetésében nem akart eltérni Franciaországtól és Angliától.¹⁸ Találkozhatunk olyan véleménnyel is, miszerint a szovjet vezetés szempontjából a polgárháború kitörése rosszkor történt, mert keresztezte a kollektív biztonsági rendszer létrehozását szorgalmazó Moszkva Nyugat-Európa-politikáját.¹⁹ Ezt a nézetet osztja Victor Alba politikai újságíró (a spanyol polgárháború alatt a POUM lapjának, a *La Batallán* az igazgatója) is, aki szerint a Szovjetunió mindennél jobban félt a Harmadik Birodalomtól, éppen ezért igyekezett megakadályozni, hogy olyasmi történjen Spanyolországban, ami Berlinben alapot adott volna arra, hogy a „kommunista veszélyről” vagy „vörös fenyegetésről” beszéljenek.²⁰

15 *Mescserjakov, M. Ty.*: i. m. (2. jz.) 19–20.

16 Közéjük tartozott – a teljesség igénye nélkül – Franz Dahlem, André Marty, Vittori Vidali, Luigi Longo, Manfred Stern, Zalka Máté. Hosszabb-rövidebb ideig Spanyolországban tartózkodott Maurice Thorez, Harry Pollit, Walter Ulbricht, Jan Sverma is. *Mescserjakov, M. Ty.*: i. m. (2. jz.) 20.

17 Az 1936. februári választásokat követő kormányok működésére, ill. a Giral-kormány megalakulására ld. *Pierre Broué–Emile Témime*: *The Revolution and the Civil War in Spain*. MIT Press, Cambridge (Mass.), 1972. 101–149.

18 *E. H. Carr*: *The Comintern and the Spanish Civil War*. Ed. Tamara Deutscher. Pantheon Books, New York, 1984. 15.

19 *Payne, S. G.*: i. m. (7. jz.) 127.

20 *Victor Alba*: *The Communist Party in Spain*. Transaction Books, New Brunswick–London, 1983. 213.

E. H. Carr a spanyol polgárháborúról írt könyvében a moszkvai francia katonai attasé véleményét idézi, aki szerint a spanyolországi eseményekkel összefüggésben a Kominternben két frakció alakult: egy „mérsékelt”, amelyhez Sztálin is tartozott, és amely el akarta kerülni a beavatkozást, hogy ne provokálja Németországot és Olaszországot, valamint egy „szélsőséges”, amelyik úgy vélte, hogy a Szovjetunió nem maradhat semleges és segítenie kell a legális kormányt. Carr úgy véli, Sztálin nem nagyon foglalkozott a Kominternben folyó vitákkal, de valószínűleg osztotta Litvinov külügyi népbiztos aggodalmát, hogy ne tegyenek semmi olyat, ami szemben állna a francia kormány politikájával.²¹

A *Pravda* 1936. augusztus 1-jei vezércikke Németországot vádolta a spanyolországi lázadás kirobbantásával, de a Kominternben csupán arról született döntés, hogy a szakszervezeteken keresztül pénzügyi segítséget nyújtanak a köztársaságiaknak. Sztálin álláspontja a spanyolkérdésben azonban nem volt állandó, véleménye annak függvényében módosult, ahogyan a helyzet Spanyolországban, illetve a nemzetközi szintéren változott. Egyes vélemények szerint Sztálin 1936 augusztusáig nem tervezett semmilyen komolyabb beavatkozást, sőt utasítására a szovjet követek, mindenekelőtt a franciaországi szovjet nagykövet határozott rendelkezést kaptak, hogy hárítsák el a spanyol köztársaság megbízottainak kéréseit. Emiatt csatlakozott a Szovjetunió a benemavatkozási egyezményhez is.²² Álláspontja akkor változott meg jelentősen, amikor Németország, Olaszország és Portugália – Franciaország és Nagy-Britannia hallgatása mellett – megsértette az egyezményt, és az a veszély fenyegetett, hogy a köztársaság hívei vereséget szenvednek. Akkor már hajlandóságot mutatott arra, hogy teljesítse a köztársaságiak kéréseit.²³

Miután Moszkva nem elégedett meg csupán a Kominternben keresztül érkező információkkal, 1936 augusztusában pozitív eredménnyel zárultak a nagykövetségi szintű diplomáciai képviselők felállítását célzó tárgyalások.²⁴ Madridba Marcel Rosenberget nevezték ki követnek, Barcelonába Vlagyimir Antonov-Ovszejenkót, a Téli Palota 1917-es ostromának vezetőjét küldték a Szovjetunió főkonzuljaként. A diplomáciai képviselők személyzetével egyidejűleg szovjet katonai tanácsadók is érkeztek Spanyolországba.²⁵ A legtekintélyesebb katonai tanácsadó Jan Karlovics Berzin tábornok (fedőnevén Grisin), a szovjet katonai hírszerzés vezetője, a misszió vezetője pedig Vladimir Jefimovics Gorjev tábornok, katonai attasé volt.

21 Carr, E. H.: i. m. (18. jz.) 15.

22 Ennek részleteit ld.: V. V. Malaj: Nacsalo grazsdanszkaj vojni v Iszpanyii v 1936 godu i problema nyevmesatyelsztva. Po matyerialam Arhiva Vnyesnyej Polityiki RF. Novaja i novejsaja isztorija (2006) 6. sz. 28–45.

23 M. V. Novikov: SZSZSZR, Komintern i grazsdanszkaja vojna v Iszpanyii. I–II. Mínyisztvetsztvo Obrazovanyija Rosszjiszkoj Federacii–Jaroszlavszkij Goszudarsztvennij Pedagogicseszkiy Unyiverszityet, Jaroszlavl, 1995. II. 8–9.

24 Az 1918-ban megszakadt diplomáciai kapcsolatok újrafelvételéről már 1933. július 28-án megállapodtak, de 1936 augusztusáig nem került sor a képviselők kölcsönös létrehozására.

25 Komintern i grazsdanszkaja vojna v Iszpanyii i. m. (3. jz.) 10–11.

1936. szeptember közepén a Hadügyi Népbiztosság hírszerző részlege és a Belügyi Népbiztosság (Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Del – NKVD) külföldi osztálya megbízást kaptak a „H” intézkedési terv kidolgozására.²⁶ A tervet az SZK(b)P KB Politikai Bizottságának 1936. szeptember 29-ei ülésén tárgyalták meg és hagyták jóvá. Döntöttek arról, hogy külföldön létrehoznak egy speciális céget a spanyol köztársaság számára szükséges fegyverek, hadianyagok vásárlására és szállítására. Mindezt kereskedelmi alapon kívánták végrehajtani, a Szovjetunióba szállított spanyol aranykészletért cserébe.²⁷

Ettől kezdve a Komintern és a Szovjetunió állami intézményei egymással szinkronban, „mint egy organizmus” tevékenykedtek. Moszkva beavatkozása a spanyol ügyekbe az első időszakban a Komintern tanácsadóiin keresztül a spanyol kommunistáknak adott utasításokra korlátozódott. 1936 júliusában–augusztusában a szovjet kormány állásfoglalásának megfelelően egyelőre a Komintern vezetése is kiváró álláspontot foglalt el, és a Spanyol Kommunista Párttól kapott információk alapján a köztársaságiak gyors győzelmében reménykedett. A lázadókkal vívott harcban elért sikerek olyan lelkesedést váltottak ki az SKP-ban, annyira magabiztosak voltak a gyors és végső győzelemben, hogy képtelenek voltak a reális helyzetértékelésre. A Codovilla által küldött jelentések ugyancsak optimistán ítélték meg a helyzetet, de Moszkvában, ahol ismerték az NKVD által összegyűjtött titkosszolgálati jelentéseket és a nyugat-európai sajtót, hamar felismerték, hogy a helyzet sokkal bonyolultabb, mint azt a Komintern kiküldötte és a Spanyol Kommunista Párt vezetői látták.²⁸

A Komintern VB Titkársága 1936. július 21-én, három nappal a felkelés kirobbanását követően ült össze. Két nappal később, július 23-án Gerő adott részletes tájékoztatást a Titkárságnak a „fasiszta-katonai felkelésről”. Véleménye szerint a francóista lázadás előkészítése – nemcsak politikai, de gazdasági értelemben is (például a madridi építők sztrájkja) – a népfront győzelme óta tartott. Úgy vélte, a lázadók célja egyfelől az volt, hogy dezorganizálják a gazdaságot, másfelől a sztrájkok eredményeképpen szembe akarták állítani az egyes pártok (mindenekelőtt az anarchoszindikalisták és az Általános Munkásszövetség) tagjait. Állítása szerint a felkelés előkészületei Hitler és az „angol imperializmus” támogatása mellett történtek, és magát a felkelést katonai-fasiszta jellegűnek minősítette, mivel főleg katonai egységek vettek részt benne. Navarrában és Burgos környékén, amelyek monarchista érzelmű területek voltak, a felkelőknek a parasztokat is sikerült a maguk oldalára állítani. Beszámolója szerint a felkelés egész Spanyolországra, sőt a gyarmatokra (Marokkó, Kanári-szigetek) is kiterjedt, és a lázadóknak sikerült elfoglalniuk számos stratégiaileg fontos pontot, habár Madridot a kormány egyelőre még szilárdan tartotta.

26 Erről részletesebben ld. *Jurij Ribalkin: Operacija „H”. Szovjetszkaja vojennaja pomoscs reszpublikanszkaj Izspanyii (1936–1939). Asszociacija Isszledovatyelaj Rosszijszkogo Obsesztva XX veka, Moszkva, 2000.*

27 *Novikov, M. V.:* i. m. (23. jz.) II. 9.

28 *Payne, S. G.:* i. m. (7. jz.) 119.

Az egyes spanyol pártok és szervezetek reakcióját illetően azt emelte ki, hogy a kommunisták fő irányvonala a köztársaság védelme és a népfront összekovácslása, a Giral-kormány támogatása volt. Gerő utalt rá, hogy a spanyol kommunisták felvetették egy valódi népfrontkormány létrehozásának szükségességét, ő azonban nem tartotta célszerűnek sem a kommunisták, sem a szocialisták belépését José Giral kormányába. Tájékoztatásából kiderült, hogy korábban olyan direktívát küldtek a Spanyol Kommunista Pártnak, hogy amennyiben a kormány valóban felfegyverzi a munkásokat és tervszerűen dolgozik, minden módon támogatni kell, de ha a népfront támogatása ellenére ingadozik, fel kell vetni a népfrontkormány létrehozásának kérdését a kommunisták és a szocialisták részvételével. Fontos intézkedésnek tartotta, hogy a párt más munkásszervezetekkel együtt utasítást adott szervezeteinek, miszerint ahol a felkelés fellobban, azonnal általános sztrájkot kell kezdeni. A Komintern részéről a spanyol kommunistáknak küldött utasításokban a fő hangsúlyt arra helyezték, hogy kizárólag a köztársaság védelmének zászlaja alatt tevékenykedjenek, és lehetőség szerint a lakosság minél szélesebb rétegeit igyekezzenek megnyerni.²⁹

Gerő a spanyol kommunistáknál valamivel reálisabban látta a helyzetet, és úgy vélte, hogy a lázadás leverése elhúzódhat, s habár a túlerő a népfront és a kormány oldalán volt, nem zárta ki „váratlan meglepetések” lehetőségét sem. Mondanivalóját mindazonáltal azzal zárta: „elvtársaink szilárdan meg vannak győződve arról, hogy a győzelem a miénk lesz. Központi Bizottságunk már Madridban ül, és nem szándékozik evakuálni.”³⁰

Dimitrov a vita során az addigi irányvonalat helyesnek tartotta, és óvott attól, hogy proletárdiktatúrát próbáljanak Spanyolországban teremteni; a kommunistáknak a köztársaság védelmének jelszava alatt kellett tevékenykedniük. Véleménye szerint az adott nemzetközi helyzetben olyan irányvonalat kell követni, amely lehetővé teszi, hogy azokban az országokban (Spanyolország, Franciaország, Belgium), ahol a burzsoázia még hatalmon van, összefogják a lakosság széles rétegeit. (Dimitrov ugyanakkor nem titkolta, hogy ez némileg eltér attól az úttól, amit korábban elképzeltek.) Igyekezett a spanyol kommunistákat visszatartani az „előreszaladástól”, csak az adott viszonyoknak megfelelő és a kommunista párt erejével összhangban lévő feladatok kitűzését tartotta reálisnak.³¹

29 Gerő az ülésen felolvasta a Spanyol Kommunista Pártnak küldött direktívákat és a felkelés kitörését követően küldött távirat szövegét is, ezt azonban a jegyzőkönyv nem rögzítette. A Komintern által az SKP-nak küldött kódolt táviratokat a brit titkosszolgálat dekódolta és utóbb hozzáférhetővé tették. Az 1936. július 17-én és 20-án Moszkvából az SKP vezetésének, ill. Codovillának küldött távirat szövegét közli: *Spain Betrayed. The Soviet Union in the Spanish Civil War*. Ed. Ronald Radosh–Mary R. Habeck–Grigory Sevostianov. Yale UP, New Haven (Conn.)–London, 2001. (*Annals of Communism*) 7–9.

30 Rosszjyszkij Goszudarsztvennij Arhiv Szocialno-Polityiceszkjoi Isztorii (Moszkva; = RGASZPI) f. 495. op. 18. gy. 1101. Jegyzőkönyv a Komintern VB Titkársága 1936. július 23-i üléséről.

31 Uo. Dimitrov hozzászólását közli: *Komintern i grazhdanszkaja vojna v Ispanyiii* i. m. (3. jz.) 110–113.

Még ugyanazon a napon Dimitrov táviratban közölte Codovillával és az SKP főtitkárával, José Diazzal, hogy tájékoztatásuk „elégtelen, nem elég konkrét és érzelgős”, és arra figyelmeztette a Komintern-kiküldöttet, hogy komolyabb és pontosabb tájékoztatást küldjön.³² A Komintern VB Titkársága 1936. július 24-én a Spanyol Kommunista Párt KB-jának küldött direktívájában arra szólította fel a kommunistákat, hogy minden erejüket a felkelés gyors leverésére koncentrálják, ne foglalkozzanak olyan feladatokkal, amelyeket majd a győzelem után kell megvalósítani, kerüljenek minden olyan intézkedést, ami megbontaná a népfront egységét, ne értékeljék túl saját erejüket és ne lépjenek túl a demokratikus köztársaságért folyó harc keretein. Azt tanácsolták nekik, hogy a kormányzásban csak akkor vegyenek részt, ha arra a felkelés leverése érdekében feltétlenül szükség van, ne vessék fel a reguláris hadsereg népi milíciával történő felváltásának kérdését, nyerjék meg a lojális tiszteket és adjanak közülük amnesztiát azoknak, akik átállnak a köztársaság oldalára.³³

A pontosabb tájékozódás érdekében a Komintern vezetése újabb instruktorokat (köztük André Martyt, a Francia Kommunista Párt egyik vezetőjét) küldte Spanyolországba. Nem tudjuk, hogy Gerő kiküldetéséről pontosan mikor született meg a döntés. Az első – egyelőre még csak mintegy 10 napos – utazására 1936. augusztusában került sor; tapasztalatairól 1936. augusztus 20-án levélben számolt be a Komintern vezetőinek. A spanyolországi helyzetet nagyon komolyan ítélte, de úgy vélte – annak ellenére, hogy a lázadók a fegyverzetet illetően előnyben voltak –, hogy lehetséges a győzelem, ha minden erőt és eszközt koncentrálnak, és egyetlen célnak, a lázadás leverésének rendelnek alá. E tekintetben azonban meglehetősen szkeptikus volt. Véleménye szerint az első győzelmek után eluralkodó optimizmus megnyugvássá alakult át, és a Spanyol Kommunista Párt „nemcsak nem foglalt állást az ilyen tendencia ellen, de maga is ezt terjesztette, kinyilvánítva mindennap a teljes és végső győzelmet a következő napra, és ily módon olyan illúziót teremtve, hogy az ellenségnek nincs ereje és teljesen demoralizált”.³⁴ Ez szerinte különösen az anarchistákra, és főként Katalóniára volt jellemző. Levele szerint hosszas viták után az SKP KB belement abba, hogy megváltoztassák a sajtó és az agitáció hangnemét, felhívják a figyelmet a helyzet komolyságára, mozgósítsák az összes férfit és egyesítsék a fegyveres erőket a francóisták ellen. Az utóbbi fontosságát külön is kiemelte, mivel állítása szerint az anarchistáknál sok fegyver volt, amit nem voltak hajlandók átadni.

Gerő azt is hibának tartotta, hogy a kormánynak nem volt terve a lázadás leverésére, és elmarasztalta a kommunistákat, akik ahelyett, hogy ilyen terv készítésére próbálták volna rábírní a kormányt, maguk is azt állították, hogy a terv

32 Payne, S. G.: i. m. (7. jz.) 120. A Spanyolországba küldött direktívát – amelyet Dimitrov Sztálinnak is eljuttatott – közli: Dimitrov and Stalin 1934–1943. Letters from the Soviet Archives. Ed. Alexander Dallin–F. I. Firsov. Yale UP, New Haven (Conn.)–London, 2000. 46–48.

33 A dokumentumot közli Komintern i grazsdanszkaja vojna v Iszpanyii i. m. (3. jz.) 113–114.

34 RGASZPI f. 495. op. 74. gy. 200. Pedro [Gerő Ernő] 1936. augusztus 20-ai levele Spanyolországból.

létezik. Ráadásul úgy vélte, a kormánynak nincs elég tekintélye ahhoz, hogy az ország összes erejét megszervezze az ellenség leverésére. Negatívan nyilatkozott Largo Caballeróról, a szocialisták vezetőjéről is, aki szerinte híveivel mindent elkövet annak érdekében, hogy akadályozza a kormány tevékenységét. Végetetül részletes jelentést adott a fronthelyzetről, a köztársasági erők elhelyezkedéséről és fegyverzetéről.³⁵

Időközben 1936. szeptember 4-én a Giral-kormány lemondott, a miniszterelnök Largo Caballero lett, aki kormányába hívta a kommunistákat is. A spanyol kommunisták – a Komintern VB Titkárságának 1936. július 24-ei határozatából kiindulva – először vonakodtak belépni a kormányba, de készek voltak támogatni, csakúgy, mint bármely más kormányt, ha az következetes antifasiszta politikát folytat.³⁶

Gerő visszatérése után nyilván személyesen is tájékoztatta Dimitrovot, illetve a Komintern vezetését, erről azonban nem került elő dokumentum. Azt sem sikerült pontosan kideríteni, hogy azt követően mikor utazott vissza Spanyolországba. Erre valamikor 1936. augusztus végén, szeptember elején kerülhetett sor (szeptember közepén már bizonyosan Madridban volt), és innentől kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen 1938 novemberéig ott tartózkodott. Manfréd Stern (Kléber tábornok), a nemzetközi brigádok egyik parancsnoka³⁷ a spanyolországi tevékenységéről készített igen részletes beszámolójában arról tett említést, hogy amikor 1936. szeptember 15-én megjelent az SKP Központi Bizottságánál Madridban, Gerő már ott volt. Ő mutatta be Klébert a Politikai Bizottság tagjainak, s ő volt az, aki elment vele az SKP vezetőjének, José Diaznak a lakására.³⁸ Gerőt töprengő, komoly emberként jellemezte, aki „szokásos nyugalommal és a forró napokban nagy higgadtsággal” végezte munkáját. Elmondása szerint közte és Gerő között nagyon jó kapcsolat alakult ki, Gerő nagyra értékelte munkáját katonai vonalon, és „vele nem egy alkalommal lehetőségünk volt látni, hogy a Politikai Bizottság munkájára milyen károsan hat Marty vagy Rosenberg elvtárs intervenciója”.³⁹

André Marty nem sokkal Gerő után érkezett a spanyol fővárosba, s ő javasolta egy általános hadműveleti terv kidolgozását, amelyet 1936. szeptember 19-én az SKP vezetőivel (José Diaz és Antonio Garcia Mije) tartott szűk körű megbeszélésen, Gerő jelenlétében fogadtak el.⁴⁰

35 Uo.

36 A kommunisták némi hezitálás után a kormányzásban való részvétel mellett döntöttek. Largo Caballero kormányában Vicente Uribe kapta a mezőgazdasági tárcát, míg Jesús Hernández oktatásügyi miniszter lett. *Broué, P.–Témime, E.*: i. m. (17. jz.) 199–202.

37 Lazar Manfréd Stern, akit Spanyolországban Emilio Kléber néven ismertek, a 11. nemzetközi brigád első parancsnoka volt. Az osztrák–magyar hadseregben tisztként szolgált, az I. világháborúban orosz hadifogságba esett. Részt vett az 1917-es októberi forradalomban és a polgárháborúban. 1937-ben Spanyolországból visszarendelték Moszkvába, ahol 1938-ban letartóztatták. 1942-ben egy táborban halt meg.

38 Komintern i grazsdanskaja vojna v Iszpanyii i. m. (3. jz.) 324.

39 Uo. 350.

40 RGASZPI f. 495. op. 74. gy. 200. A spanyolországi hadműveletek általános terve.

Gerő Madridba érkezése után a jelentéstételre Moszkvába utazott Codovilla helyét vette át – André Marty szerint valamivel „gyengébben”. Azt azonban Gerő érdemének tudta be, hogy 1936. szeptember első napjaiban sikerült megváltoztatni a kommunista párt lapja, a *Mundo Obrero* irányvonalát: „a szent optimizmus helyett kampányt kezdtünk a háború megszervezésének szükségességéért” – írta Marty Moszkvába.⁴¹

Codovilla, miután 1936. szeptember 22-én részletes tájékoztatást adott a Komintern vezetőinek,⁴² visszatért Spanyolországba. Ezt követően 1936. október elején Gerő Barcelonába utazott,⁴³ és a Szovjetunióba történt visszatéréséig Katalónia maradt tevékenységének fő területe, miközben nem csupán helyi katalán ügyekkel, hanem az egész köztársasági Spanyolországot érintő kérdésekkel is foglalkozott.

Katalónia, a spanyol ipar legfontosabb központja 1932 óta kvázi autonóm státussal rendelkezett a köztársaságon belül, majd 1934 októberében az asztúriai lázadás idején kinyilvánította függetlenségét. Belső ügyeit egy választott tanács, a Generalitat irányította Luis Companys elnöklete alatt, aki egyben a katalán polgári párt, az Esquerra vezetője is volt. Spanyolországban az anarchizmusnak mély gyökerei voltak mind a parasztság, mind az ipari munkásság körében, s Katalónia volt az anarchizmus fellegvára, munkásszervezetük, a Nemzeti Munkásszövetség (Confederación Nacional de Trabajo – CNT) már 1911-es megalakulásakor is mintegy 30 000 tagot számlált.⁴⁴

A katalán kommunisták Andrés Nin⁴⁵ és Joaquin Maurin vezetésével 1930-ban, illetve 1931-ben szakítottak a Spanyol Kommunista Párttal, s előbb egymással szemben álló csoportokra szakadtak, majd 1935-ben megalakították az Egyesült Marxista Munkáspártot. A POUM taglétszáma nem lépte túl a néhány ezret, de tagjainak forradalmi lelkesedése messze felülmúlta a Spanyol Kommunista Pártét, amely ráadásul a népfront nevében óvatosságra intett. A POUM támogatta a népfrontot az 1936. februári választások alkalmával, de hamar konfliktusba keveredett az SKP-val, mivel alapvetően hibásnak tartotta a munkáspártoknak a polgári kormányt támogató álláspontját.

A POUM Központi Bizottsága arra szavazott, hogy elősegítsék egy szovjet típusú rendszer megalakítását Spanyolországban. 1936. szeptember 18-án lap-

41 Uo. André Marty észrevételei a Spanyol Kommunista Párttól.

42 Codovilla előadását közli Komintern i grazsdanszkaja vojna v Iszpanyii i. m. (3. jz.) 119–144.

43 André Marty a Komintern vezetésének küldött 1936. október 14-ei feljegyzésében azt írta, hogy Gerő, miután végrehajtotta a kapott instrukciót, már Katalóniában van. RGASZPI f. 495. op. 74. gy. 200. Marty jelentését közli: Komintern i grazsdanszkaja vojna v Iszpanyii i. m. (3. jz.) 175.

44 A spanyolországi anarchizmus kialakulásáról és történetéről ld. *Harsányi Iván*: Az anarchizmus Spanyolországban. Múltunk 45. (2000) 4. sz. 74–101., ill. Balázs Gábor: Anarchizmus, anarcho-szindikalizmus, Spanyolország.

http://www.tarfor.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=62&Itemid=1. Letöltés ideje: 2011. júl. 21.

45 Részletes életrajzát ld. *Harsányi Iván*: Nin, Andreu. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv (1992) 347–353.

jukban, a *La Batallá*ban közreadott határozatukban kinyilvánították, hogy szükség van „a köztársaság egész politikai és társadalmi struktúrájának radikális átalakítására”, amely egy munkáskormány megalakítását igényelte volna.⁴⁶

A kommunisták a POUM-ot trockista pártnak minősítették (habár Trockij élesen bírálta őket, Nin már korábban szakított vele, és a POUM vezetése is többször hangsúlyozta, hogy a spanyol forradalom számos kérdésében véleménye élesen eltér Trockijétől), és a Komintern vezetőivel együtt úgy tekintettek rájuk, mint a kommunista hatalom legfőbb veszélyeztetőire. Éppen ezért a polgárháború alatt mindvégig azon munkálkodtak, hogy kiszorítsák őket a hatalomból.⁴⁷

Az 1936. júliusi katonai lázadás napjaiban az anarchisták valamennyi szervezetének tagjai teljes erővel a lázadás ellen fordultak; Katalóniában jelentős részben ők fojtották el azt, de jelen voltak Madrid védelménél és Toledo ostrománál is. Azokon a területeken, ahol túlsúlyban voltak (Katalónia, Andalúzia egy része), szociális átalakításokba kezdtek, köztulajdonba vették a földbirtokokat, üzemeket, új gazdálkodási formákat vezettek be, amelyek azonban nehezen illeszkedtek az ország gazdaságába. Az általuk ellenőrzött területeken beszüntették az egyházi szertartásokat, helyenként egyházi személyeket öltek meg. Még ha ezeket a cselekményeket nem is lehetett kizárólag az anarchisták rovására írni, nem kis gondot okoztak a köztársaságiaknak. Az volt a véleményük, hogy a háború megnyeréséhez az út a forradalmi átalakítás gyors végigvitelén át vezet.⁴⁸

George Orwellt, aki 1936 decemberében tudósítóként utazott Spanyolországba, s aki később a POUM-milíciában harcolt az aragóniai fronton, magával ragadta a forradalmi szenvedély és elragadtatással írt arról, amit Barcelonában tapasztalt. „Először jártam olyan városban, ahol a munkásosztály volt nyeregben. Gyakorlatilag minden valamire való épületet elfoglaltak a munkások, és mindegyiket vörös zászlók, vagy az anarchisták vörös-fekete zászlai borították; minden falon sarló és kalapács díszelgett, mellette pedig a forradalmi pártok nevének kezdőbetűi, szinte minden templomot feldúltak, a szentképeket pedig felgyújtották. A templomokat itt is, ott is módszeresen lerombolták a munkáskülönítmények. Minden bolton és kávéházon felirat tudatta, hogy az üzletet köztulajdonba vették, még a cipőtisztítókat is kollektivizálták, és ládáikat vörös-feketére festették. A pincérek és a bolti eladók az ember szemébe néztek, és értésére adták, hogy egyenrangú félnek tekintik. Egy időre eltűnt minden alázatosság, sőt még a szertartásos udvariasság is. [...] Magánautó nem volt, valamennyit államosították, a villamosokat, a taxikat és számos egyéb szállítóeszközt vörös-feketére festették. A forradalmi plakátok mindenütt vörös és kék színben lángoltak a falakon, mellet-

46 Payne, S. G.: i. m. (7. jz.) 184–188.

47 Nin legfőbb bűne az volt, hogy antisztálinista maradt. Egyes vélemények szerint Sztálin haragját az váltotta ki – s a POUM azzal írta alá a halálos ítéletét –, hogy levelezésbe bocsátkoztak Trockijjal, és meghívták spanyolországi látogatásra. Azonkívül lapjuk, a *La Batalla* bírálta a moszkvai pereket. Novikov, M. V.: i. m. (23. jz.) II. 91.

48 Harsányi I.: Az anarchizmus i. m. (44. jz.)

tük mocskos sárfoltnak tűnt a kevés megmaradt hirdetés. [...] A legkülönösebb látvány maga a tömeg volt. Külsőre úgy festett a város, mintha a vagyonos osztályok gyakorlatilag megszűntek volna létezni. [...] Furcsa és megindító volt mindez. Sok mindent nem értettem, és valahogy nem is szívelhettem az egészet, de azonnal felismertem, hogy ilyen közállapotokért érdemes harcolni.”⁴⁹

A katalóniai politikai helyzetet árnyalta, hogy 1934 elején a Spanyol Kommunista Párt mellett különálló Katalán Kommunista Párt alakult, amely Barcelonában megtartotta első kongresszusát is. 1936 júliusában négy baloldali párt, köztük a Katalán Kommunista Párt megalakította Katalónia Szocialista Egységpártját (Partit Socialista Unificat de Catalunya – PSUC), amely néhány nap múlva csatlakozott a Kommunista Internacionáléhoz.⁵⁰ A Kominternen belül korábban az „egy állam, egy párt” elv érvényesült; azzal, hogy a PSUC is tagja lett a III. Internacionálénak, megtört ez a dogma. Ráadásul a PSUC létrehozása csak összetettebbé tette a spanyolországi problémát, mert egy teljesen elkülönült szervezeti struktúrát és új vezetői garnitúrát hozott létre, ami egy állandó Komintern-tanácsadót igényelt Barcelonában.⁵¹ Egyes vélemények szerint minden későbbi vita és nézeteltérés Gerő és a többi Komintern-kiküldött között abból adódott, hogy különböző módon viszonyultak a PSUC kivételes helyzetéhez a Kominternen belül.⁵²

Az 1936 kora őszen Pedro álnéven⁵³ Barcelonába érkező Gerő az irodáját Gaudí egyik építészeti gyöngyszemében, a lefoglalt Casa Mila (a híres „La Pedrera”) legfelső emeletén rendezte be. Barcelonai tartózkodása alatt állítólag napi 16 órát dolgozott, és gyakran látták egyedül étkezni egy irodájához közel fekvő bárban, miközben szünet nélkül újságot olvasott.⁵⁴

Kortársai akkoriban ilyennek látták: „38-40 év körüli férfi, magas, jó kiállítású, szláv arcvonásokkal. Visszafogott és megfontolt. Vonásai szögletesek, ajkai teltek, szemei mongolos vágásúak, véresek. Keveset, ám helyes, de nem túl folyékony spanyolsággal beszélt.”⁵⁵ Az őt személyesen ismerők visszaemlékezé-

49 *George Orwell*: Hódolat Katalóniának. INTERART, Bp., 1989. 18–19.

50 Az SKP vezetői úgy vélték, hogy ez a lépés „komoly hiba” volt, de miután nem láttak más választást, kénytelenek voltak elfogadni és az új politikai csoportosulás „ideológiai felvilágosításán” dolgozni.

51 *Payne, S. G.*: i. m. (7. jz.) 177–178.

52 Augustín Guillamón véleménye szerint Gerő elfogult volt a PSUC mellett, mert megalakítása felett ő maga bábáskodott. *Augustín Guillamón*: El terror estalinista en Barcelona (1938). Biografía. <http://www.red-libertaria.net/pdfs/terror-bcn2.pdf>. Letöltés ideje: 2011. aug. 2. André Marty a Komintern engedélye nélkül megalakult PSUC-ra gyanakvással tekintett, politikáját „kiszámíthatatlannak”, vezetőit gyanúsak tekintette. Komintern i grazdsanskaja vojna v Iszpanyii i. m. (3. jz.) 171–176. (André Marty 1936. október 14-ei jelentése a Komintern vezetésének).

53 A Spanyolországban tevékenykedő legtöbb szovjet tanácsadó, ill. Komintern-kiküldött fedőnevet használt. Gerő esetenként „Pierre” aláírással is küldött jelentést Moszkvába.

54 *Guillamón, A.*: i. m. (52. jz.). Itt szeretném megköszönni Lénárt András fordítói munkáját.

55 Carles Gerhard Gerőről adott jellemzését idézi *César Alcalá*: Checas de Barcelona. El terror y la represión estalinista en Cataluña durante la Guerra Civil al descubierto. Belacqua, Barcelo-

se szerint hideg, visszafogott és némiképpen rejtélyes személyiség volt, aki mindig a háttérből irányította az eseményeket, és tartózkodott mindenfajta kapcsolattól a PSUC tagjaival, vagy akár vezetőivel.⁵⁶ „Pedro a Komintern jég-hideg, kiszámíthatatlan, rejtélyes, ugyanakkor kétségtelenül egyik legtapasztaltabb és művelt képviselője volt Spanyolországban. Átfogó, sokoldalú gazdasági és katonai, továbbá történelmi ismeretekkel rendelkezett. Tökéletesen beszélt franciául, angolul, németül, oroszul és magyarul, megőrizte a spanyoltudását és értett katalánul [...], aggályoskodás nélkül képes bármilyen missziót betölteni [...]”.⁵⁷

Nem tudjuk, hogy Gerő Barcelonába utazása előtt kapott-e pontos instrukciókat, s ha igen, milyen jellegűeket. Komintern-kiküldöttként feladatai közé tartozott, hogy tájékoztassa Moszkvát minden fontos eseményről, nyújtson a spanyol pártnak segítséget politikai és szervezési kérdésekben, illetve ügyeljen arra, hogy a PSUC helyesen értelmezze és alkalmazza a Kominterntől érkező utasításokat. Bár Gerő azt hangoztatta, hogy az ő szerepe csak „tanácsok” adásában merül ki, tudnia kellett, a Komintern delegáltjaként „tanácsait” megkérdőjelezhetetlen parancsnak tekintik.

Spanyolországból küldött beszámolóit (csakúgy, mint a többi Komintern-kiküldötté) a Komintern vezetőihez, Dimitrovhoz és D. Z. Manuilszkijhez érkeztek, általában bizalmas levél stílusában íródtak, és „Drága barátaim” megszólítással kezdődtek.⁵⁸ A jelentéseket többnyire franciául, apró betűs – szinte olvashatatlan – kézírással vetette papírra. Ezeknek a beszámolóknak – elsősorban a moszkvai Komintern-archívum dokumentumaihoz való korlátozott hozzáférés miatt – sajnos csak kisebb része került elő.

Burnett Bolloten – aki a United Press tudósítójaként abban az időben maga is Spanyolországban tartózkodott – azt állítja, hogy a PSUC-t a színpalak mögött lényegében Gerő irányította „rendkívüli energiával, tapintattal és hatékonysággal”.⁵⁹ Felügyelte a PSUC napilapját, a *Treballt* (esetenként cikkeket is írt bele), és katalán nyelvtudásának segítségével (amire az 1930-as évek elején spanyolországi megbízatásai alatt tett szert) elsimította a párton belüli ellentéteket. Tevé-

na, 2005. 49. Virágh Annának tartozom köszönettel azért, hogy César Alcalá könyvének Gerőre vonatkozó részeit lefordította számomra.

56 Uo. 48.

57 *José María Zavala: En busca de Andreu Nin. Vida y muerte un mito silenciado de la Guerra Civil.* DeBolsillo, Barcelona, 2006. 206–207. Köszönettel tartozom Kerekes Györgynek, aki segítségemre volt a spanyol nyelvű szöveg értelmezésében.

58 A szovjet honvédelmi minisztérium hírszerző részlegében 1936 végén létrehoztak egy „H” elnevezésű különleges részleget, amelyen keresztül történt a személyi állomány, katonai technika, fegyverek Spanyolországba juttatása különböző utakon. Ezenkívül ez a részleg foglalkozott a spanyolországi front eseményeivel kapcsolatos információk gyűjtésével és összesítésével is. Gerő néhány spanyolországi beszámolója ezért megtalálható a moszkvai katonai levéltárban is. *Ribalkin, J.*: i. m. (26. jz.) 36.

59 *Burnett Bolloten: The Spanish Civil War. Revolution and Counterrevolution.* Harvester Wheatsheaf, h. n., 1991. 400.

kenységi köre a PSUC életének és szervezésének legapróbb részleteire is kiterjedt, ő jelölte ki a párt stratégiai irányvonalát és a követendő politikát, segített megírni Joan Comorerának, a PSUC főtitkárának a beszédeit.⁶⁰

André Marty a Komintern vezetésének küldött beszámolójában éppen ezért marasztalta el Gerőt. Marty megengedhetetlennek tartotta, hogy Codovilla úgy bánt az SKP-val, mint saját tulajdonával, minden kérdést ő intézett el, ő írta a pártlap több vezércikkét. Marty szerint Gerő módszerei Barcelonában nem voltak olyan autoriterek, mint Codovilláé Madridban, de a kritika kisebb mértékben rá is vonatkozott. Szerinte Gerő ugyan nem írt cikkeket, de „felhangolta” azokat, akik írták. Állítása szerint elvtársias formában próbálta meggyőzni Gerőt arról, hogy nem helyes a PB-tagok helyett cselekedni, de ő erre mindig azzal reagált, hogy most nincs idő a tapasztalatátadásra.⁶¹

A szakirodalom szerint Gerő és Comorera között intenzív és közvetlen személyes kapcsolat alakult ki, mivel előbbi jó taktikai és pszichológiai érzékkel táplálta Comorera politikai ambícióit. Cserébe a PSUC főtitkára minden fenntartás nélkül alávetette magát a Moszkvából Gerőn keresztül érkező elvárásoknak.⁶² Ugyanakkor Comorera a Nemzeti Munkásszövetséggel szemben táplált gyűlölete miatt összeütközésbe is került Gerővel, akinek az volt a politikai törekvése, hogy megpróbálja integrálni az államapparátusba a CNT és az azon belül működő, markáns anarchista csoportosulás, az Ibér Anarchista Szövetség (Federación Anarquista de Iberia – FAI) együttműködésre hajlamos hivatalnokait, s ugyanakkor kíméletlenül elnyomja a forradalmi anarchistákat.⁶³

1936. szeptember 26-án a baloldali republikánusokat tömörítő Esquerra-párt fiatal vezetője, Josep Tarradellas alakított kormányt, amelyben három tárca jutott a CNT-nek, míg az igazságügyet a POUM vezetője, Andrés Nin kapta meg. A Komintern Katalóniában támogatta ugyan egy olyan kormány megalakítását, amely magában foglalta az anarchistákat is, de a moszkvai vezetőket felbőszítette a „trockista” POUM bevonása. Gerőnek bűnbánó üzeneteket kellett küldeni, 1936. október 19-én azt jelentve, hogy ez a lépés szükséges volt, hogy elnyerje az anarchisták támogatását, és korrektebb módon „félíg-trockistának” jellemezte a POUM-ot.⁶⁴ Ezt az értékelést nem tette magáévá a másik Komin-

60 *Guillamón, A.*: i. m. (52. jz.)

61 Komintern i grazhdanszkaja vojna v Iszpanyii i. m. (3. jz.) 175. Nem alakult ki jobb vélemény André Martyról sem. Az ő tevékenységét Manfréd Stern így jellemezte. „Marty elvtárs, hirtelen megvilágosodva valamilyen »szeniális« ötlettől, egyik nap a bolhából elefántot, a következő nap az elefántból bolhát csinált. Ez a Politikai Bizottságot nagyon nyugtalanította és idegesítette.” (Uo. 350.) Állítólag mindenki megkönnyebbüléssel fogadta a táviratot, amelyben Martyt visszarendelték. Meg kell jegyeznünk, hogy a Komintern-kiküldöttek – saját védelmük és szerepük felnagytitása érdekében – előszeretettel kritizálták egymást.

62 *Guillamón* véleményét idézi *Alcalá, C.*: i. m. (55. jz.) 50.

63 *Guillamón, A.*: i. m. (52. jz.)

64 Gerőnek ezt a jelentését nem sikerült megtalálnunk. Stanley G. Payne többször idézett könyvében is A. Elorza és M. Bizcorrondo 1999-ben Barcelonában megjelent könyvére hivatkozva ismerteti. *Payne, S. G.*: i. m. (7. jz.) 186–187.

tern-delegált, Codovilla,⁶⁵ de nem vágott teljesen egybe a hivatalos moszkvai irányvonallal sem. Gerő 1936. október 27-én Manuilszkijhoz írt levelében ezért ismét mentegetőzésre kényszerült: azt állította, senki nem sejtette, mi készül, és főleg azt nem, hogy „itteni barátaink” követik el ezt a súlyos hibát.⁶⁶ Ígéretet tett arra, hogy Manuilszkij tanácsait direktívaként fogja kezelni, és mindent megtesz a „banditák” leleplezésére.⁶⁷

A PSUC gyorsan növekedett Katalóniában, és 1937 tavaszán már 50 000 tagot számlált, amelynek 60%-át ipari munkások tették ki. Stanley G. Payne Gerő tevékenységének tudja be a PSUC befolyásának növekedését, és úgy véli, nagyobb jártasságot és ügyességet mutatott Komintern-tanácsadóként Barcelonában, mint Codovilla Madridban.⁶⁸ Gerő nem csupán meghatározó szovjet tekintéllyé vált Katalóniában, de egyes vélemények szerint moszkvai főnökei olyan mértékben megbíztak benne, hogy ő felügyelte a bacionai főkonzul, Vlagyimir Antonov-Ovszejenko tevékenységét is.⁶⁹

A kommunisták Spanyolországban négy fő célt tűztek maguk elé: 1. Nyomásgyakorlás Largo Caballero kormányára, hogy fogadja el katonai és gazdaságpolitikai prioritásait. 2. Nyomásgyakorlás a szocialistákra, hogy a terv szerint folytassák a két párt egyesítését, ami 1936 áprilisa óta háttérbe szorult. 3. A CNT ösztönzése, hogy teljes mértékben működjön együtt a köztársasági kormánnyal és fogadja el a kommunista programot. 4. Elkezdni a POUM kiszorítását és izolálását, amíg nem likvidálják. Míg az első és harmadik kérdésben bizonyos sikereket értek el, ez kevésbé volt elmondható a másodikról. Ugyanakkor 1936 decemberére a Komintern elég erősnek érezte magát, hogy minden korábbinál nyomatékosabb akciókba kezdjen a negyedik pont kivitelezését illetően.

Barcelonában Antonov-Ovszejenko, akinek politikai stílusa mérsékeltebb volt, mint a szovjet követé, Rosenbergé Madridban, sikeres politikai és katonai együttműködést alakított ki a CNT-vel. Habár a főkonzul régi ismerőse volt Andrés Ninnek még az 1920-as évekből, amikor utóbbi Moszkvában élt, azt egyértelművé tette, hogy bármiféle nagyobb szovjet segítség Katalónia számára csak

65 Codovilla úgy vélte, a PSUC-nak az a lépése, hogy egy ilyen összetételű kormányhoz csatlakozott, azt mutatja, hogy a párton belül „trockista mentalitású elemek vannak”. Idézi *Payne, S. G.*: i. m. (7. jz.) 187.

66 A jelentések olvasásakor figyelembe kell vennünk, hogy a Komintern-küldöttek olyan jelentéseket gyártottak és küldtek, amelyeket Moszkva várt vagy amelyek a kiküldöttek munkájának értékét erősítették. Ha kudarcok voltak, annak oka mindig a spanyol vezetőség hiányosságai, a trockisták tevékenységében, s a moszkvai utasítások helytelen alkalmazásában stb. állt, de soha nem kérdőjelezték meg a moszkvai utasítások helyességét.

67 Centre d'Estudis Històrics Internacionals Universitat de Barcelona (Barcelona; = CEHI-UB) AM. 1. 4/a. Pedro [Gerő Ernő] 1936. október 27-ei levele D. Z. Manuilszkijnak. Ezúton szeretném megköszönni Anderle Ádámnak, hogy barcelonai kutatásai alkalmával a Gerőre vonatkozó dokumentumokat lemásoltatta számomra.

68 *Payne, S. G.*: i. m. (7. jz.) 188.

69 *Bolloten, B.*: i. m. (59. jz.) 401.

akkor lehetséges, ha a trockistákat eltávolítják a katalán kormányból.⁷⁰ Gerő – aki Payne véleménye szerint „túl intelligens volt, hogy a POUM-ot trockistának tekintse” – kezdetben úgy vélte, a „trockisták” eltávolítása a katalán kormányból nehéz, mert a POUM-milícia jól harcol a fronton.⁷¹

Ugyanakkor, amikor a „trockizmus” központi eleme lett az 1936. augusztusi és 1937. januári moszkvai koncepciók perének, ahol Zinovjevet, Kamenyevet, Pjatakovot és Radeket mint Trockij ügynökeit állították bíróság elé, Moszkva nem tolerálhatta, hogy annak bármilyen formája virágozzék Spanyolországban.⁷² Ettől kezdve közvetlen moszkvai utasításra növekedett a POUM elleni nyomás.

A Komintern igen aktívan bekapcsolódott a „trockista–zinovjevista kétkulacosok, árulók és gyilkosok” elleni hisztérikus kampányba, és ebből alaposan kivette részét a Spanyol Kommunista Párt is. Helyzetét megkönnyítette az, hogy a többi országtól eltérően Spanyolországban volt egy teljesen konkrét ideológiai és politikai ellenfél, a POUM.

A POUM ellen a propagandakampány már 1936 nyarán megindult. Dimitrov a *Kommunisztycseszkij Internacional* című folyóirat számára írt cikkében 1936 augusztusában egy kalap alá vette Hitlert, Mussolinit, Francót, Trockijt, Kamenyevet, Zinovjevet és a POUM-istákat.⁷³ A lap 1936. szeptemberi vezércikkében a POUM-ot úgy ábrázolták, mint fasiszta ügynökséget, amelynek egyetlen célja a spanyol köztársaság megsemmisítése, és – minden bizonyíték nélkül – az SKP vezetői és aktivistái elleni terrorista akciókkal vádolták őket.⁷⁴ A folyóirat ugyanezen számában Togliatti egyenesen arra szólított fel, hogy „végre meg kell szabadítani a nemzetközi munkásmozgalmat a trockista söpředéktől”.⁷⁵

A Spanyol Kommunista Párt sajtójában 1936. december közepétől kezdtek megjelenni olyan cikkek, amelyekben hangsúlyozták, hogy a kommunistáknak úgy kell harcolni a POUM-mal szemben, mint a fasisztákkal. A *Frente Rojo* a POUM-ot banditacsapatként jellemezte, amit a faszizmus felhasznál a nép egységének aláásására, míg a *Mundo Obrero* a „POUM-ista bitangok” elleni megsemmisítő csapást sürgette.⁷⁶

70 Payne, S. G.: i. m. (7. jz.) 194–195. Ezt megerősíti Valter Krivickij is: „Sztálin csak azoknak a spanyolországi csoportoknak szándékozott anyagi és emberi erőforrásokkal segítséget nyújtani, amelyek készséget mutattak arra, hogy feltétel nélkül alárendelik magukat az irányításának. Határozottan kizárta, hogy a katalánok rátegyék kezüket repülőinkre, amelyek lehetővé tették volna számukra, hogy katonai sikereket érjenek el, növeljék presztízsüket és politikai súlyukat a köztársasági erők soraiban.” Valter Krivickij: Ja bil agentom Sztalina. Zapiszki szovjetszko go razvedcsika. Szovremennyik, Moszkva, 1996. 88.

71 Payne, S. G.: i. m. (7. jz.) 186–187., 195. és Carr, E. H.: i. m. (18. jz.) 35.

72 Payne, S. G.: i. m. (7. jz.) 187.

73 G. Dimitrov: Zasisaty podlih terrorisztov – znacsit pomogaty faszizmu. Kommunisztycseszkij Internacional 18. (1936) 14. sz. 3–6.

74 Iszpanyija v borbe protiv faszizma. Kommunisztycseszkij Internacional 18. (1936) 15. sz. 5–23.

75 M. Ercoli [Palmiro Togliatti]: Uroki processza trockisztzsko-zinovjevzszko go tyerrorisztycseszkogo centra. Kommunisztycseszkij Internacional 18. (1936) 15. sz. 43.

76 Mescserjakov, M. Ty.: i. m. (2. jz.) 49.

Az első baljós jel a POUM eltávolítása volt a Generalitatból Barcelonában, amit a kommunisták az anarchisták támogatásával értek el 1936 decemberében. 1936. december 11-én a Komintern vezetése táviratot küldött Codovillának, Gerőnek és Jose Diaznak: „Szükséges, hogy irányt vegyünk a trockisták mint ellenforradalmárok és a Gestapo-ügynökök politikai likvidálására.” A Komintern-delegátusoknak küldött instrukció szerint meg kell szakítani a kapcsolatot a POUM és a CNT között, és rá kell venni a CNT-t, hogy csatlakozzon a Trockij-ellenes kampányhoz.⁷⁷ Erre ráerősített a *Pravda* 1936. december 17-ei szerkesztőségi cikke, amely a későbbi történéseket előrevetítve azt írta: a trockisták és az anarchoszindikalisták eltakarítása Katalóniában ugyanazzal az energiával fog végbemenni, mint a Szovjetunióban. 1937. január 18-án, amikor a második moszkvai kirakatper elkezdődött, a Komintern azt táviratozta a Spanyol Kommunista Párt vezetésének, hogy használja fel „Pjatakov és az összeesküvők perét”, hogy politikailag likvidálja a POUM-ot.⁷⁸

Lehet, hogy Payne jól látja, és Gerő valóban „túl intelligens” volt ahhoz, hogy a POUM-ot trockistának tekintse, „pártszerűsége” azonban megkérdőjelezhetetlen volt. A Komintern utasításait habozás nélkül végrehajtotta, még akkor is, ha ezek a direktívák éppenséggel aláásták a háborús erőfeszítéseket és a harci szándékot. A Moszkva iránti feltétel nélküli lojalitás belső indítékait talán Jesús Hernández fogalmazta meg legjobban néhány évvel a pártból történt kizárása után: „inkább úgy cselekedtünk, mint szovjet tárgyak, és nem mint spanyol emberek gyermekei. Abszurdnak tűnhet, de neveltetésünk a szovjet gyámság alatt olyan mértékben deformált minket, hogy teljes egészében nemzetietlenekké váltunk; nemzeti lelkünket kitepték és fanatikus sovinizta internacionalizmussal helyettesítették, ami a Kreml tornyaival kezdődött és végződött.”⁷⁹

Gerő nem sokkal a 1936. december 11-ei távirat vétele után jelentéstételre visszatért Moszkvába. A Komintern vezetése az instruktorok jelentései alapján többé-kevésbé tájékozott volt a spanyolországi eseményekről, a kódolt levelezés azonban nem volt alkalmas a probléma alapos megvitatására, így amikor úgy ítélték meg, hogy a kapott információ elégtelen, jelentéstételre Moszkvába rendelték valamelyik kiküldöttet.

Gerő hamis belga útlevéllel Párizson keresztül utazott, és december végén már Moszkvában volt. Első alkalommal a Komintern VB Titkárságának 1936. december 23-ai ülésén adott tájékoztatást a spanyolországi helyzetről és a Spanyol Kommunista Párt feladatairól. A testület akkor őt és Manuilskijt hatalmazta fel arra, hogy konkrét javaslatokat készítsenek a Titkárság számára.⁸⁰ Ezek a javaslatok négy nap múlva már a Titkárság előtt voltak, amely Manuilskijt bízta meg a szöveg véglegesítésével. A testület december 27-ei ülés-

77 Payne, S. G.: i. m. (7. jz.) 196.

78 Uo. 197.

79 Idézi *Bolloten*, B.: i. m. (59. jz.) 187.

80 RGASZPI f. 495. op. 18. gy. 1132. Jegyzőkönyv a Komintern VB Titkárságának 1936. december 23-ai üléséről.

sén egyúttal arról is határoztak, hogy másnapra összehívják a Komintern VB Elnökségének rendkívüli ülését, ahol Gerő ad tájékoztatást a spanyolországi helyzetről.⁸¹

Sem Gerő Titkárságnak adott tájékoztatóját, sem a Manuilszkijjal együtt beterjesztett javaslatait nem ismerjük, rendelkezésre áll viszont az Elnökség ülésén tartott beszámolója. Előadásában szakaszokra bontva próbálta bemutatni a polgárháború addigi eseményeit. Szerinte a kezdő periódus a francóista lázadók első kudarcáig tartott. Ugyanakkor – amint azt már augusztusi levelében is leírta – helytelenítette, hogy a köztársasági erők madridi és barcelonai győzelme után önelégültségi tendenciák jelentkezték, azt hitték, az ellenséget már legyőzték. Véleménye szerint a katonai erők szervezési tapasztalatainak és általában a katonai tapasztalatnak a hiánya, az a tény, hogy a lázadás kitörése után a köztársasági Spanyolország szinte kormányzati apparátus nélkül maradt, meghatározta a polgárháború második szakaszát, amelyben az ellenség erőgyűjtése gyorsabb volt, mint a köztársaságiaké.

Részletesen elemezte a Madrid sikeres védelmét lehetővé tevő katonai intézkedéseket, a kommunista párt szerepét a város védelmének megszervezésében. A főváros védelmét nemzetközi szempontból is kolosszális jelentőségűnek tartotta, de figyelmeztetett arra, hogy ez önmagában még nem dönti el a polgárháború kimenetelét. Óvott attól, hogy a sikertől megrészegüljenek, óvatosságra intett, és arra hívta fel a figyelmet, hogy az ellenség újabb csapásra készül.

Úgy vélte, a népfront további megerősítésétől függ a demokratikus köztársaság győzelmét biztosító intézkedések megvalósítása. Ezzel összefüggésben kiktartott korábbi, októberi levelében is leírt véleménye mellett, miszerint a népfrontnak az anarchoszindikalista szervezetekkel történt kibővítése nélkül nem lehetett volna megvédeni Spanyolország területének csaknem felét Francóék támadásától. Véleménye szerint az anarchisták nélkül nem lehetett volna tartani az aragóniai frontot, hiszen az ott harcoló erők kétharmadát az anarchisták jelentették. Úgy vélte, a népfront kiszélesítése lehetővé tette – legalább részlegesen – számos olyan kérdés megoldását, amelyeket ezek nélkül az elemek nélkül lehetetlen vagy rendkívül nehéz lett volna megoldani. (Állítását konkrét katalóniai példákkal igyekezett alátámasztani: szerinte az anarchisták belépése a kormányba elősegítette annak az anarchiának és káosznak a felszámolását, amely a polgárháború első heteiben ott uralkodott, likvidálni lehetett a különböző bizottságokat, amelyek vidéken azt csináltak, ami nekik tetszett, rendet tudtak tenni a milíciánál, biztosítani a hadsereg ellátását stb.)

Gerő véleménye szerint az anarchistáknak a kormányba lépése még külpolitikai szempontból is kedvező volt, mert lehetővé tette egyfelől egységesebb külpolitika folytatását, másrészt a köztársaság ügyének oly sok kárt okozó szélsőséges anarchista tendenciák korlátozását.

A népfront nem kellő összeforrottságát tekintette a köztársasági erők és a katonai irányítás gyengesége legfőbb okának. Szerinte a népfronton belül még

81 Uo. Jegyzőkönyv a Komintern VB Titkárságának 1936. december 23-ai üléséről.

mindig jelentős volt a kölcsönös bizalmatlanság, mindegyik fél úgy tekintett a másikra, mint amelyik arra akarja kihasználni a háborút, hogy a saját befolyását és hatalmát a másik rovására növelje. Az anarchisták attól tartottak, hogy a győzelem után véres harcra kerül sor egyfelől a kommunisták és a szocialisták, másfelől az anarchisták között. Véleménye szerint mindez elvonta a figyelmet és erőt az egyetlen meghatározó kérdéstről, a háborúról, arról, hogy minden anyagi és morális erőt egyetlen célra, a lázadás leverésére egyesítsenek. Gerő szerint nem azért nem sikerült például a hadiipart megteremteni, mert nem volt egyetértés ebben a kérdésben, hanem azért, mert az anarchisták saját hadiipart akartak létrehozni, és szabotálták azoknak az üzemeknek hadiüzemmé alakítását, ahol a PSUC-nak volt döntő befolyása.

Úgy vélte, miközben a népfront politikai alapja az volt, hogy az összes antifasiszta erő kölcsönösen érdekelt volt a francóisták és a külföldi intervenció ellen, illetve „a szabad és boldog Spanyolországért” folyó harcban, az utóbbi fogalmat a népfrontban részt vevő különböző pártok és szervezetek másként értelmezték. Ebben az összefüggésben a tüzet ő is a trockistákra összpontosította, akik azt terjesztették, hogy a kommunista párt fékezi a forradalom kibontakozását, s akik az akkori spanyolországi helyzetet az 1917. februári és októberi oroszországi forradalmak közötti időszakkal hasonlították össze, és provokatív kampányt folytattak a Szovjetunió ellen. Véleménye szerint Madridban a trockistákat csaknem teljes egészében sikerült felszámolni, de Katalóniában a fiatal PSUC kezdetben komoly hibákat követett el. Ez egyfelől abban nyilvánult meg, hogy a párt nem folytatott megfelelő harcot a trockizmus ellen, másfelől beleegyezett abba, hogy belépjenek a katalán kormányba. (Arról azonban nem ejtett szót, hogy ezt a „hibát” az ő asszisztálása mellett követték el, mint ahogyan azt is elhallgatta, hogy annak „kijavítása” Moszkva nyomására történt.) Azt állította, a PSUC azóta következetes és határozott harcot folytat a trockisták ellen, de utóbbiak még sok „munkát” adnak. Egyúttal ki is jelölte a legfontosabb feladatot: „A katalóniai helyzet tanulságul szolgál az egész párt számára, hogy [...] semmi esetre ne kövessen el egy második hibát a trockizmus elleni harc kérdésében, és a trockizmus teljes felszámolására Katalóniában ne úgy tekintsen csak, mint a párt becsületbeli ügyére, hanem mint a köztársasági Spanyolországnek a fasiszmus feletti győzelme egyik feltételére.”⁸²

Előadásában Gerő áttekintést adott a kommunista pártnak és a PSUC-nak az anarchoszindikalisták irányában folytatott politikájáról. Véleménye szerint a polgárháború elején a kommunisták és az anarchisták közötti viszony meglehetősen feszült volt: a kommunisták úgy képzelték el, hogy előbb az anarchistákkal kell elbánni, s majd utána komolyan hozzá lehet kezdeni a fasiszmus elleni harchoz. Habár véleménye szerint sokat dolgoztak, és értek is el eredményeket az anarchistákkal való viszony rendezésében és a barátságos együttműködést illetően (például összekötő bizottságok létrehozása, a négy párt közötti paktum alá-

82 RGASZPI f. 495. op. 2. gy. 254. Jegyzőkönyv a Komintern VB Elnökségének 1936. december 28-ai üléséről.

írása), sokat kell még tenni annak érdekében, hogy végérvényesen eloszlassák a kölcsönös bizalmatlanságot.

Katalóniában nem volt olyan írásos megállapodás a szervezetek között, amely a népfront alapjául szolgált volna, de a kormány a népfrontpolitika jegyében alakult meg, és az önkormányzatokban minden antifasiszta erő részt vett. Gerő nem titkolta, hogy habár a kommunista párt tagjainak túlnyomó többsége megértette a népfront megerősítésének szükségességét, a párt katonai vonalon dolgozó kádereinek egy része türelmetlen volt a kormánnyal szemben.

Véleménye szerint a központi spanyol kormány és a katalóniai kormány is valóban népfrontkormányok voltak, azt azonban elismerte, hogy összetételük egyáltalán nem volt homogén, és az esetek többségében kompromisszumos döntéseket hoztak. Ennek ellenére azon a véleményen volt, hogy az álláspontok közeledtek egymáshoz és a kommunista párt irányvonalához is. Jellemző példának az anarchistákat hozta fel, akik szerinte fegyelmezettebbek lettek, mióta bekeverültek a kormányba. „Az anarchisták a vezető állami posztokon az esetek többségében, ha ügyes a politikánk az irányukban, jobban közelednek hozzánk, kommunistákhoz, mint amikor az államapparátuson kívül voltak.”⁸³

A PSUC-ról az volt a véleménye, hogy szükség van még a párt bolsevizálására, de ez a folyamat gyorsabban halad, mint „normális” időszakban. Elismerte, hogy a párt még nem kellően összeforrott, de szerinte adott volt a bázis, amelynek túlnyomó többsége megértette a Spanyol Kommunista Párt és a Komintern irányvonalát, és „feltétel nélkül fellép a Szovjetunió védelméért és az ellenforradalmi trockizmus ellen”.⁸⁴

Összességében úgy értékelte a helyzetet, hogy a köztársasági kormánynak megvannak a tartalékai az ütőképes köztársasági néphadsereg szervezéséhez, van ipara (nagyobb, mint az ellenségnek), és több emberrel rendelkezik, mint a francóisták. Állítása szerint az antifasiszta erők között nőtt az egyetértés, az SKP részéről közeledés volt tapasztalható nemcsak a szocialistákhoz, köztársaságiakhoz és parasztszervezetekhez, de az anarchoszindikalistákhoz is, ami nemcsak a háborús helyzetnek felelt meg, nem csupán a kommunisták manővere volt, hanem következetes politikai irányvonal, amely az anarchoszindikalistákat a munkásosztály jelentős részének tekintette.

Elemzésében ugyanakkor szükségesnek tartotta rámutatni arra, hogy a helyzet nehéz, a kormányzat által elkövetett hibák a párt számára súlyos következményekkel járnak. A nemzetközi helyzet alakulása is arra kötelezte a pártot, hogy legyen óvatos, kerülje a szélsőséges intézkedéseket, amelyek dezorganizálnák a népfrontot. Mondanivalójának végső kicsengése mégis optimista volt: a spanyol kommunisták biztosak abban, hogy a Komintern és a nemzetközi antifasiszta tömegek további segítségével, ügyes politikával, a népfront további megerősítésével győztesen kerülhetnek ki a nehéz helyzetből.⁸⁵

83 Uo.

84 Uo.

85 Uo.

Gerő beszámolója nem csupán alapul szolgált a Komintern VB Elnökségének a Spanyol Kommunista Párt tevékenységéről hozott határozatához, de Gerő maga is részt vett a határozat szövegének véglegesítésében (kézírásos javításai megtalálhatók a tervezeten). A határozat dicsérte a spanyolok heroizmusát, helyeselte az SKP-nak a népfront megerősítésére irányuló politikáját, és ennek kapcsán különösen fontosnak tartotta a testvéri kapcsolatok megerősítését az anarchoszindikalistákkal. Helyesnek tartotta a kommunista pártnak más szervezetek által is támogatott harcát a trockisták ellen, támogatta a trockizmus teljes és végleges szétzúzását. Mindazonáltal a Komintern VB Elnöksége szükségesnek tartotta felhívni a figyelmet számos fontos momentumra, és programot adott a párt gyakorlati tevékenységéhez. A gazdaságpolitika területén azt tanácsolták, hogy kerüljék az indokolatlan nacionalizálást, elégedjenek meg azoknak az üzemeknek az államosításával, amelyeknek vezetői a francóista lázadás résztvevői voltak. Szükségesnek tartották a gazdaságpolitika alárendelését a köztársaság védelmének, mindenféle szabotázs és a gazdasági összeomlás lehetőségének kizárását. Külön hangsúlyt helyeztek a kistulajdon védelmére a városban és a falun, a parasztoktól való rekvirálás és az erőszakos kollektivizálás kísérletének abbahagyására.

Elsőrendű fontosságú feladatnak tartották az SKP irányvonalának megvalósítását a néphadsereg mielőbbi létrehozásában. Éppen ezért Dimitrov azt tanácsolta az SKP vezetőinek, hogy időpocsékolás nélkül hozzák létre az igazi köztársasági hadsereget. A háború sikere érdekében meghatározó tényezőnek tekintették az egységes köztársasági hadsereg mellett a saját hadiipari bázis megteremtését is. A Komintern vezetése azt ajánlotta az SKP vezetésének, hogy ériék el a kormánynál a háború aktívabb vitelét, harcoljanak a passzív kivárási tendenciája, az ellenség erejének lebecsülése ellen. Nagy jelentőséget tulajdonítottak a parancsnoki káderek kiképzésének és azt tanácsolták a pártvezetésnek, hogy differenciáltan viszonyuljon a régi tisztekhez. Halaszthatatlan feladatnak tartották Katalónia bevonását a háborúba, anyagi és emberi tartalékainak jobb felhasználását.⁸⁶

Gerő spanyolországi tevékenységének kereteit a határozat már önmagában kijelölte, azt azonban nem tudjuk, hogy ezen kívül kapott-e még konkrét instrukciókat is. Dimitrov naplóbejegyzése szerint Gerővel már a titkársági ülést megelőzően, december 22-én este beszélgetést folytatott a spanyolországi munkáról.⁸⁷ Naplójában annak azonban nincs nyoma, hogy hasonló eszmecserére az Elnökség ülést követően is sor került volna, de ez nem zárja ki, hogy Gerő akár Dimitrovvá, akár Manuilszkijjal ne beszélte volna meg a határozat végrehajtásának részleteit.

86 Uo. A Komintern VB Elnökségének határozata a Spanyol Kommunista Párt tevékenységéről.

87 *Georgi Dimitrov: Dnevnik* (9 mart 1933–6 februari 1949). Szoszt. Dimitr Szirkov et al. Unyiversityetszko izdatyelsztvo „Szv. Kliment Ohridszki”, Szófia, 1997. 120.

„Barcelonai május”

Miután a Komintern vezetése úgy döntött, hogy Gerőt politikai tanácsadóként meghagyják Katalóniában,⁸⁸ 1937. január első napjaiban, ugyanazzal a hamis belga útlevelel, amellyel Moszkvába érkezett, visszautazott Spanyolországba. A Spanyol Kommunista Párt vezetését minden bizonnyal tájékoztatta a Komintern határozatáról és a spanyol helyzetről folytatott eszmecsereéről. A PSUC vezetőivel folytatott egyik megbeszélése alkalmával 1937. január végén vetette fel Marokkó és a Kanári-szigetek sorsát, és megfontolandónak ítélte ezen (Franco kezében lévő) területek átadását Nagy-Britanniának és Franciaországnak, hogy ezzel elnyerjék támogatásukat. E javaslat mellett azzal érvelt, hogy az orosz kommunistáknak 1918 tavaszán ennél sokkal többet át kellett engedni, hogy megvédjék saját győzelmüket.⁸⁹

A köztársasági kormányzat már a lázadás első napjaiban – az összeesküvők támogatottságát meggyengítendő – fontolóra vette Marokkó függetlenségének elismerését. A CNT vezetői 1936 augusztusában tárgyalást is folytattak a marokkói nacionalistákkal, amely szeptember 20-án egy paktum aláírásával végződött, a megállapodást azonban nem sikerült elfogadtatni a Caballero-kormánnyal.⁹⁰ Mindazonáltal a marokkói nacionalizmus bátorítása komoly fenyegetést jelentett Francóék számára, függetlenül attól, hogy a bennszülött katonák maguk is együttműködtek az összeesküvőkkel.

Nincs információnk arról, hogy 1936 végén–1937 elején ezt az ötletet pontosan ki és mikor vetette fel, de ilyen horderejű kérdésben Gerő aligha cselekedett saját szakállára. Ezt alátámasztja Jesús Hernández visszaemlékezése, aki szerint Litvinov külügyi népbiztos és Rosenberg követ Genfben arról próbálták meggyőzni Alvarez del Vayo külügyminisztert, milyen előnyökkel járna, ha Spanyol Marokkó kapcsán „bizonyos ajánlatokat” tennének Franciaországnak és Nagy-Britanniának támogatásuk elnyerése érdekében. Alvarez del Vayo 1937 februárjában el is juttatott egy ilyen tartalmú memorandumot a francia és a brit kormányhoz, ám egyik állam vezetése sem mert megkockáztatni egy európai konfliktust.⁹¹

Egyes vélemények szerint Gerő Moszkvából még egy üzenetet hozott a spanyol kommunistáknak, nevezetesen azt a hírt, hogy a szovjet vezetés Caballero utódjaként Juan Negrin favorizálja a miniszterelnöki székben.⁹² Bolloten – Jesús Hernándezre hivatkozva – 1937. március elejére teszi azt a megbeszélést, amelyre Valenciában került sor a moszkvai kiküldöttek (Borisz Sztjepanov,

88 RGASZPI f. 495. op. 18. gy. 1132. A Komintern VB határozata, 1936. december 27.

89 *Bolloten, B.*: i. m. (59. jz.) 181.

90 *Payne, S. G.*: i. m. (7. jz.) 185–186.

91 A kérdéssel részletesen foglalkozik és a memorandum szövegét is közli *Bolloten, B.*: i. m. (59. jz.) 181–188.

92 *Ricardo Miralles*: Juan Negrín. La República en guerra. Temas de Hoy, Madrid, 2003. 122.

Codovilla, Geró, Togliatti és Marty, illetve Ivan Gajkis, a Rosenberget felváltó új szovjet követ) jelenlétében, s ahol Togliatti terjesztette elő az egykor „spanyolországi Leninnek” nevezett Caballero megbuktatását.⁹³

Mindazonáltal 1937 első heteiben a köztársasági kormányban viszonylagos harmónia uralkodott, és a Komintern VB Titkársága is olyan táviratot küldött Codovillának, Diaznak és Gerónek, hogy ellenséges hozzáállásuk a miniszterelnökhöz „hiba”, és barátságosabb viszonyt kell kialakítaniuk vele.⁹⁴ 1937. február 10-én azonban elesett Málaga, és ez szovjet részről nagy változást idézett elő Caballero tevékenységének megítélésében. Habár a helyi felelősök kommunisták voltak, az SKP vezetői február 14-én azt táviratozták Moszkvának, hogy Málaga eleste a honvédelmi minisztérium szabotázsának eredménye. Február közepén erős szovjet és kommunista kampány kezdődött Caballero katonai adminisztrációja ellen.

1937. március 13-án Sztálin, Molotov, Kaganovics, Vorosilov és a Komintern három vezető politikusa (Dimitrov, Togliatti, Marty) találkozott Moszkvában, hogy megvitassa a spanyolországi helyzetet. Sztálin úgy vélte, Caballero megmaradhat miniszterelnöknek, de el kell távolítani a hadügyminisztériumból. Egyidejűleg az SKP és a szocialista párt (PSOE) egyesülése is újból prioritást kapott.⁹⁵ Ezt követően került sor a bolgár származású Borisz Sztjepanov (Moreno), az újlatin területi titkárság korábbi vezetőjének Spanyolországba küldésére, akiről úgy vélték, hogy fontosabb szerepet játszhat Codovillánál.⁹⁶

1937. április 14-én a Komintern-vezetők még azt az utasítást küldték az SKP-nak, hogy készítsenek elő egy kormányválságot, aminek eredményeképpen elmozdíthatják Caballerót a hadügyminiszteri posztról, de nem szükséges miniszterelnöki leváltása. Az 1937. májusi barcelonai „puccs” után azonban Caballero helyzete tarthatatlanná vált.

A spanyol polgárháború legsötétebb fejezete az, ami Katalóniában a trockizmus elleni harc ürügyén 1937 tavaszán történt. 1936 végén–1937 elején nem csupán Franco hívei és a köztársaságiak között dúlt harc, de a köztársasági táboron belül is egyre inkább repedések mutatkoztak. Míg a többség elfogadta, hogy a polgárháború csakis szigorú fegyelemmel és központosítással nyerhető meg, az anarchisták és a POUM kitarított amellet, hogy szükségtelen új reguláris hadsereg létrehozása, és a forradalmi lelkesedés elfojtása tönkreteszi mindazt, amiért addig harcoltak.

93 *Bolloten, B.*: i. m. (59. jz.) 361. Ezen a véleményen van Victor Alba is, hozzátéve, hogy a spanyol kommunistákat bosszantotta a Komintern-küldöttek diktatórikus stílusa és tiltakozásul Diaz és Hernández nemmel szavazott. *Alba, V.*: i. m. (20. jz.) 235. Carr úgy véli, ilyen megbeszélésre sor kerülhetett, de határozott döntést akkoriban aligha hozhattak. Ráadásul a részleteket illetően Hernández visszaemlékezésében vannak bizonytalanságok. Például Togliatti aligha lehetett jelen, hiszen csak 1937 júliusában utazott Spanyolországba. *Carr, E. H.*: i. m. (18. jz.) 39.

94 *Payne, S. G.*: i. m. (7. jz.) 208–209.

95 Uo. 210., ill. Dimitrov and Stálin 1934–1943. i. m. (32. jz.) 50.

96 *Payne, S. G.*: i. m. (7. jz.) 209. Sztjepanov korábban két évig dolgozott Sztálin személyi titkárságán is, úgy tűnik, élvezte a bizalmát.

Az 1937. januári moszkvai perek a POUM elleni propagandakampánynak újabb impulzust adtak. A *Kommuniztyicseskij Internacional* 1937. januári számának vezércikkében felhívás jelent meg a „trockizmus összetörésére”,⁹⁷ és e lapszám egy másik cikkében konkrétan is megnevezték az „ellenséget”: „Az egyetlen csoport, az illegális fasisztákon kívül, amely a köztársaság és a népfront ellen fellép – az ellenforradalmi trockista banda, amely Marxista Egyesült Munkáspártnak, röviden POUM-nak nevezi magát. Hitlernek és Franco tábornoknak ezek a maszkírozott ügynökei a fasizmus győzelmének megkönnyítése érdekében a provokáció minden módszerét bevetik.”⁹⁸

A „trockistákra” gyakorolt nyomás különösen az SZK(b)P KB 1937. február–márciusi plénumán elhangzott Sztálin-beszéd után erősödött fel, amely egyértelmű felhívás volt a trockisták fizikai megsemmisítésére. „Meg kell magyaráznunk pártbeli elvtársainknak, hogy a trockisták, akik a külföldi hírszerző szervezetek diverziós-kártevő és kémtevékenységének aktív elemei, már régen nem a munkásmozgalom egyik áramlatát jelentik, már régen felhagytak valamiféle, a munkásosztály érdekeivel közös eszme szolgálatával, átalakultak a kártevők, diverzánsok, kémek, gyilkosok, a külföldi hírszerző szervezetek javára dolgozók elvtelen és eszme nélküli bandájává. Meg kell magyarázni, hogy a mostani trockizmussal való harcban már nem a régi módszerekre van szükség, nem a vita módszerei kellenek, hanem új módszerek, a gyökerestől kiirtás, a megsemmisítés módszerei”.⁹⁹

Ennek megfelelően változott a spanyol kommunisták kijelentéseinek tartalma és hangneme is.¹⁰⁰ Az SKP kezdeményezésére már 1937 februárjában gyakorlati lépések történtek a POUM tevékenységének korlátozására. A kommunista párt lapja, a *Mundo Obrero* állítólagos társadalmi szervezetek olyan követeléseit közölte, hogy konfiskálják a POUM rádióállomását és sajtóját, amit Madrid közbiztonsági tanácsa – erre a nyomásra hivatkozva – meg is tett.¹⁰¹ A propagandanyomás és a nyílt fenyegetés aligha segítette elő a kompromisszum elérését a POUM, illetve a kommunisták és a népfront között; a nyílt összeütközés csak idő kérdése volt.

Katalóniában, amely az anarchisták fő bázisának számított, 1937 elején kezdett egyre feszültebbé válni a helyzet, miután olyan hírek kaptak lábra, hogy kommunisták moszkvai utasításra leszámolást terveznek a POUM-mal. A fe-

97 Processz antyiszovetszkogo trockisztszkogo centra. *Kommuniztyicseskij Internacional* 19. (1937) 1. sz. 3–10.

98 Novaja faza borbi za demokratyicseskiju nezavisimuju Ispanyiju. *Kommuniztyicseskij Internacional* 19. (1937) 1. sz. 15.

99 *I. Sztálin*: O nyedosztatkah partyijnoj raboti i merah likvidacii trockisztovo i inih dvurusnyikov (Doklad na plenum CK VKP(b) 3 marta 1937 g.). *Kommuniztyicseskij Internacional* 19. (1937) 3. sz. 13–14.

100 A spanyol kommunista sajtóban megjelent cikkeket részletesen ismerteti *Alba, V.*: i. m. (20. jz.) 228–230.

101 *Novikov, M. V.*: i. m. (23. jz.) 94.

szültséget a kölcsönös bizalmatlanság is fokozta.¹⁰² Mint Orwell írta: „Hónapok óta Spanyolország-szerre egymást érték a fegyveres összecsapások a kommunisták és az anarchisták között. Katalóniában, és különösen Barcelonában akkora volt a feszültség, hogy utcai összetűzések, merényletek követték egymást.”¹⁰³

A barcelonai vérengzés közvetlen kiváltó oka az volt, hogy 1937. május 3-án a kommunista rendőrfőnök három teherautónyi karhatalmistával megjelent a telefonközpontban, és megpróbálta elfoglalni az épületet. A telefonközpont operátorai az anarchista CNT tagjai voltak, akiket azzal vádoltak, hogy akadályozzák a Barcelona és Madrid, illetve Valencia közötti összeköttetést. Az ellenállás nagyobb volt a vártnál; az anarchisták, a POUM hívei az egész városban fellázdáltak, többnapos utcai harc kezdődött, amely május 6-áig tartott, és a „puccsis-ták” vereségével ért véget. Ezeknek a napoknak a hangulatát az események egyik szemtanúja, George Orwell írja le leghívebben.

A barcelonai telefonközpont birtoklása kapcsán kiobbant viszályt a kommunisták ellenfelei igyekeztek úgy beállítani, mint gondosan kitervelt provokációt, amelynek célja az volt, hogy ürügyet szolgáltatson a CNT-vel és a POUM-mal való leszámoláshoz. Bizonyos adatok arra utalnak, hogy a párt valóban készülődött ilyen lépésre. Valter Krivickij szerint Sztálin nem tudta volna megszerezni az ellenőrzést a köztársaság felett anélkül, hogy Katalóniát ne vonta volna irányítása alá, és ne távolította volna el Largo Caballero kormányát. E cél elérése érdekében az NKVD egyik ügynökét beépítették az anarchisták közé, akinek az volt a feladata, hogy felbujtsa a katalánokat, zűrzavart idézzon elő, ami a hadsereg beavatkozását követelte volna meg.¹⁰⁴

Más vélemények szerint habár a telefonközpont elfoglalására tett kísérlet része volt az SKP azon törekvésének, hogy politikai vetélytársai rovására növelje hatalmát, nem szándékosan teremtettek konfliktushelyzetet. Antony Beevor például úgy véli, amennyiben csakugyan előre megfontolt akcióról lett volna szó, a kommunisták bizonyára elég fegyverest vontak volna össze Barcelona környékén ahhoz, hogy győztesként kerülhessenek ki az összecsapásból, és utána „a köztársaság megmentőiként pózolhassanak”.¹⁰⁵

Nemrégiben előkerült orosz dokumentumok azonban az előbbi verziót látszanak alátámasztani. Ezekből kitűnik, hogy a kommunisták Moszkva és a Komintern támogatásával és tudtával összeütközést provokáltak ki, amelynek ki-

102 Az anarchisták úgy vélekedtek, hogy vezetőjüket, Duruttit a kommunisták tették el láb alól, és szándékosságot tételeztek fel olyan esetekben is, amikor a kommunista irányítás alatt álló tüzérség vagy légierő tévedésből más köztársasági egységeket támadott. Ellenszenvet váltott ki a kommunistákkal szemben, hogy rendszeresen maguknak tartották fenn a legjobb fegyvereket, szállítóeszközöket, felszerelést. Az 1937. májusi események előtt számos politikai gyilkosság történt. A katalán Általános Munkásszövetség (Unió General de Treballadors – UGT) egyik vezetőjét, Mortadát autójában, Martint, az ismert anarchistát a francia határ mellett gyilkolták meg. Politikai gyilkosság áldozata lett az UGT főtitkára, Antonio Sesé is.

103 *Orwell, G.*: i. m. (49. jz.) 169.

104 *Krivickij, V.*: i. m. (70. jz.) 101.

105 *Beevor, A.*: i. m. (1. jz.) 432.

menetele biztosította számukra a régen várt lehetőséget a leszámolásra. Egyes feltételezések szerint az események előkészítésében meglehetősen sötét szerepet játszott Gerő is. A PSUC egyik vezetőjének, P. Ribának a visszaemlékezése szerint a telefonállomás megtámadásáról szóló határozatot április legvégén hozták meg a PSUC KB végrehajtó bizottságának ülésén, Gerő jelenlétében, aki kijelentette: „A CNT lehallgatja a kormány, a Generalitat és a külföld összes beszélgetését. Nem szabad megengedni, hogy ez tovább folytatódjon.”¹⁰⁶

Gerő szerepéről hasonlóan vélekedik a spanyol kommunisták egyik vezetője, Jesús Hernández is, aki Sztálinnal való szakítása után írt visszaemlékezésében elmondja, hogyan kérette magához őt ezekben a napokban a szovjet nagykövet és mutatta be neki Abram Szluckijt (spanyolországi álnevéen Marcost), az NKVD külügyi osztálya vezetőjét, aki közölte, hogy a POUM-ot fel kell számolni. A terv állítólag az volt, hogy az NKVD provokációt szervez Barcelonában, ami lehetőséget nyújt a kommunistáknak a hatalom megragadásához és a POUM szétveréséhez. Állítása szerint a „hadművelet” irányítását a barcelonai szovjet konzulra, Antonov-Ovszejenkóra és Gerőre bízták. Az előkészületekről az utolsó megbeszélést 1937. április 15-én tartották Antonov-Ovszejenkónál.¹⁰⁷ Ehhez első lépésként a katalóniai rendőrség vezetőjének a kommunista Rodriguez Salast nevezték ki, aki mindenben kész volt követni az utasításokat. Ő foglalta el aztán saját erővel 1937. május 3-án a barcelonai telefonközpontot.¹⁰⁸

A szándékos provokáció tervének azonban némileg ellentmond Goratszkijnak¹⁰⁹ a barcelonai eseményekről szóló, 1937. május 19-én kelt jelentése. Goratszkij ebben utal Gerővel folytatott beszélgetésére, amelynek alkalmával utóbbi kijelentette, hogy a városban normális állapotok uralkodnak, az elszórta előforduló incidensek feltehetően abbamaradnak. A jelentés írója szerint éppen ezért a „láadás” teljesen váratlanul érte őket. Goratszkij szerint „nem voltak tervek arra, hogy a láadásnak katonailag ellenálljanak, habár elvtársaink számára nem volt ismeretlen, hogy előkészületek történtek egy olyan incidensre, amely bekövetkezett. Ezt mutatja Pedro elvtárs három héttel ezelőtt hozzám intézett kérése, hogy konzultáljunk egy akció tervéről a városban láadás ese-

106 A. V. Subin: Sztolknovenyija v Barszelonye v maje 1937 g. i padenyije pravityelsztva sirokoj antyifasisztszkoj koalicii. www.makhno.ru/forum/showthread.php?t=943. Letöltés időpontja: 2011. aug. 10.

107 I. P. Haas 1989. szeptember 21-i levele Vándor Tamásnak. A Franciaországban élő I. P. Haasnak, Haas László fogadott fiának az 1980-as évek végén még birtokában voltak azok a levelek, amelyeket Haas László írt vagy amelyeket neki írtak a spanyol polgárháború alatt. Az eredeti leveleket nem ismerjük, de az ifjabb Haas azokból kivonatokat közölt Vándor Tamással, akinek édesapja szintén Spanyolországban harcolt, s aki akkor a spanyol polgárháború önkénteseiről írta szakdolgozatát. Ezek a kivonatok nagyon fontos információkat tartalmaznak Gerő spanyolországi tevékenységére vonatkozóan. Köszönettel tartozom Vándor Tamásnak, amiért I. P. Haasszal folytatott levelezését rendelkezésemre bocsátotta.

108 Jesús Hernández: I was a Minister of Stalin. http://www.marxists.org/history/spain/writers/hernandez/persecution_of_poum.html. Letöltés ideje: 2011. júl. 22.

109 Személyére vonatkozóan nem találtunk adatokat.

tén.”¹¹⁰ Akárhogyan is történt, az bizonyos, hogy Gerő Moszkva utasításait követte, amely szerint sürgető szükség volt a spanyolországi „trockisták” eltávolítására.

A PSUC a barcelonai eseményekért a felelősséget a trockistákra hárította, akiket a POUM-vezetőkkel azonosított. Gerő a POUM-nak a barcelonai eseményekben való részvételét illetően azonban valamivel árnyaltabban fogalmazott. 1937. május 22-ei levelében a májusi események kapcsán annak a véleményének adott hangot, hogy az eseményekben a POUM szerepe sokkal inkább ideológiai volt, mintsem gyakorlati. „A puccs mögött a CNT, a FAI és a Juventudes Libertarias legfelelőtlenebb elemeinek azon törekvése állt, hogy erőszakkal változtassanak a politikai helyzeten, mely téves politizálásuk miatt vált kedvezőtlennek számukra. [...] A trockisták döntő szerepet játszottak a puccsban, nem is számbeli jelenlétük és fegyveradományaik miatt, hanem mert nagyban hozzájárultak a puccsot végrehajtó »platform« létrehozásához.”¹¹¹ (E platform lényege az volt, hogy a forradalom végveszélyben van, és meg kell akadályozni az ellenforradalom hatalomra jutását.)

Gerő úgy ítélte meg, hogy a „puccs” bukása után a helyzet javult, de nem zárta ki további zavargások lehetőségét, mert a felkelésben részt vett anarchista és trockista csoportok csupán „stratégiai visszavonulást” hajtottak végre, és nem került még sor lefegyverzésükre. Szerinte a POUM-on belül legálisan működött és intenzív illegális tevékenységet fejtett ki a trockista csoport, és a kormány erőfeszítései ellenére sem történtek intézkedések tevékenységük korlátozására. Véleménye szerint ugyanakkor „a trockisták részvétele a puccsban először tette világgossá a társadalom szélesebb rétegei előtt, hogy ezek a csoportok a fasiszmus ügynökeiként működnek, így végre komolyabb trockista-ellenes lépésekre számíthatunk, mellyel felszámolják a háborús tevékenységet és a CNT-vel való együttműködésünket súlyosan korlátozó tevékenységüket”.¹¹²

Akármi állt is a májusi események hátterében, a kommunisták nem haboztak kihasználni a számukra kétségtől kedvező helyzetet. A befolyásuk alatt álló sajtó megkezdte az uszítást a „barcelonai május” eseményeivel összefüggésben, a „fasiszta összeesküvés” és „anarchotrockista puccs” teóriáját terjesztve világszerte.¹¹³ (Eközben az anarchisták és a POUM sajtóját erősen cenzúrázták, ami eleve lehetetlenné tette, hogy cáfolják a velük szemben felhozott vádakot.) A barcelonai események Largo Caballerro miniszterelnök 1937. május 16-ai lemondásához és Juan Negrin vezetésével új kormány alakításához vezettek. Az új kormány – amelyben az anarchisták és a POUM már nem kaptak helyet – már május 17-én meg is alakult, ami alátámasztja azt a vélekedést, hogy a váltás jól elő volt készít-

110 Goratszkij jelentését közli: *Spain Betrayed* i. m. (29. jz.) 205–208. Az idézett szöveg a 206. oldalon szerepel.

111 A levél eredetijét nem sikerült fellelni, de azt teljes egészében közli *Alcalá, C.*: i. m. (55. jz.) 51–57.

112 Uo.

113 A barcelonai eseményekkel kapcsolatos cikkeket ismerteti *Subin, A. V.*: i. m. (106. jz.)

ve.¹¹⁴ (Valter Krivickij visszaemlékezése szerint Artur Sztasevszkij részéről, aki formálisan kereskedelmi attasé volt, de ennél sokkal jelentősebb szerepet játszott Spanyolországban, s aki részt vett a spanyol arany Moszkvába szállításában, már 1936 őszén történt kezdeményezés az akkor pénzügyminiszteri posztot betöltő Negrin megnyerésére.¹¹⁵ Ezt a vélekedést látszik alátámasztani az a jelentés is, amit Borisz Sztjepanov 1937. március 28-án küldött Moszkvába.)¹¹⁶

A katalóniai „utójáték”

A Negrin-kormány hivatalba lépése után megkezdődött a véres leszámolás az SKP politikai ellenfeivel, és ebben Gerő ugyancsak kiemelt szerepet játszott. Az új miniszterelnök teljesítette a kommunistáknak a POUM-mal kapcsolatos valamennyi követelését. 1937. május 27-én betiltották a *La Batalla* című lapot, június 16-án a POUM-ot feloszlatták, vagyonát elkobozták, legaktívabb tagjait és vezetőit (köztük Andrés Nint) a szovjet és spanyol állambiztonsági szervek le-tartóztatták. Nin kivételével valamennyi POUM-vezetőt a madridi Atocha börtönbe szállították át. Augustín Guillamón úgy tudja, hogy Nint Alekszander Orlov három ügynök (Jacinto Rosell, Fernando Velentí és Jose Escoy „Juzik”) társaságában előbb Valenciába, majd Alcalá de Henaresbe, szállította, ahol egy különleges NKVD-fogdában őrizték és hallgatták ki.¹¹⁷ Miután Nin nem volt hajlandó beismerni az árulás és kémkedés vádját, átszállították egy villában kialakított, az NKVD által fenntartott titkos börtönbe („checába”), ahol megkínózták.¹¹⁸

A Gerő tájékoztatója utáni napon, 1937. május 23-án Alekszander Orlov az NKVD vezetésének küldött jelentésében számolt be a POUM elleni összeesküvés részleteiről és arról a tervről, hogyan szándékozik hamis dokumentumok segítségével lejáratni Nint, továbbá „leleplezni” a POUM vezetésének együttműködését a Spanyol Falangista Szervezettel és rajta keresztül Francóval és Németországgal. „Franco titkos kódrendszerével fogjuk rejtjelezni a dokumentum tartalmát, a hátoldalon pedig láthatatlan tintával ismertetjük a Casa de Campóban lévő védőegységeink helyzetét.”¹¹⁹

114 Carr, E. H.: i. m. (18. jz.) 42.

115 Krivickij, V.: i. m. (70. jz.) 95.

116 A dokumentumot – pontos forrásmegjelölés nélkül – közli: Komintern i grazdsanskaja vojna v Iszpanyii i. m. (3. jz.) 223–247. Ugyanezt a dokumentumot egyes részeket kihagyva közli: Spain Betrayed i. m. (29. jz.) 185–195. A kötet összeállítói az irat leőhelyeként a katonai levéltárat adják meg, és a jelentéssel együtt közreadják Dimitrov Molotovnak címzett, 1937. április 15-én kelt kísérőlevelet. Nem tudták viszont azonosítani a dokumentum szerzőjét.

117 Guillamón, A.: i. m. (52. jz.)

118 A szovjetek által alkalmazott kínzási módszerekről és arról, hogy mi történt Ninnel, Jesús Hernández ad részletes leírást. Hernández, J.: i. m. (108. jz.)

119 Idézi Guillamón, A.: i. m. (52. jz.)

Mivel a továbbra is makacsul tagadó, szinte a felismerhetetlenségig megkínzott Nin csak a hadművelet sikertelenségét bizonyította volna, úgy döntöttek, „semlegesítik”. Vittorio Vidali (Carlos), a Nemzetközi Brigádok 5. hadosztálya vezetőjének ötlete volt, hogy Nin eltűnését úgy kezeljék, mintha a Gestapo ügynökei szabadították volna ki. Orlov utasítására Gerőnek további hamis dokumentumokat kellett készíttetni és felhasználni.¹²⁰ Gerő részvételét a Nin elleni akcióban megerősíti a 13. nemzetközi brigád Csapajev zászlóaljának magyar egységében harcolt Haas László levele is. Haas leírása szerint Gerő tíz embert választott ki a nemzetközi brigádból, és megtiltotta nekik, hogy a németen kívül más nyelven beszéljenek. Még lejárt német vonatjegyet és berlini metrójegyet is szerzett, hogy azokat a helyszínen „veszítsék el”.¹²¹

Az NKVD dokumentumait a peresztrojka éveiben a katalán televízióknak sikerült megvásárolnia, s ezek alapján Maria Dolors Genovés „Operacion Nikolai” (Nyikolaj hadművelet) címen dokumentumfilmet készített, amelyet a katalán TV3 mutatott be 1992 novemberében. A filmben szerepel Orlov 1937. július 24-én írt, Moszkvába küldött jelentése, amely szerint Nint az Alcalá de Henarrest és Perales de Tajunát összekötő út felénél, körülbelül 500 méterre az országúttól gyilkolták meg és temették el. Állítása szerint ebben a „Nyikolaj hadművelet” névre keresztelt akcióban Orlov és „Juzik” mellett Gerő is részt vett.¹²² Nin meggyilkolásának ugyanezt a verzióját írja le Payne is, ő azonban nem tesz említést Gerő jelenlétéről.¹²³ Pavel Szudoplatov ugyancsak megerősíti, hogy Ninnek a börtönből való elszállítását Orlov személyes részvétele mellett hajtotta végre a német antifasiszták egy csoportja – akiket az a Gustav Ruberlein vezetett, aki a későbbi Német Szocialista Egységpárt KB Nemzetközi Osztályának élén állt –, ő sem tesz azonban említést Gerőről.¹²⁴ Akár személyesen jelen volt Gerő Nin meggyilkolásánál, akár csak Viktor nevű sofőre volt ott, mindez nem változtat Gerő felelősségének megítélésén: Andrés Nin meggyilkolásában mindenképpen tettestárs volt.

A spanyol kommunistáknak a POUM-tagokkal szembeni véres leszámolás ellenére nem sikerült megvalósítani elsődleges céljukat, baloldali ellenzékük teljes megsemmisítését. Gerő 1937. augusztus 16-ai feljegyzésében – amelyben átfogó jelentést adott a katalóniai és aragóniai katonai és politikai helyzetről – nem titkolta, hogy habár a trockisták elleni harcban komolyan előrehaladtak, még nagy nehézségek voltak tapasztalhatók. Hivatalosan a POUM-ot nem osztották fel, ráadásul képviselőik voltak az önkormányzatokban és más hivatalos szervezetekben. Annak ellenére, hogy nem volt hivatalos lapja, a párt számos illegális kiadványt terjesztett, „egyre inkább nyíltan fasisztát”. Gerő szerint a kor-

120 *Zavala, J. M.*: i. m. (57. jz.) 335–336.

121 I. P. Haas 1989. szeptember 21-ei levele Vándor Tamásnak.

122 *Guillamón, A.*: i. m. (52. jz.)

123 *Payne, S. G.*: i. m. (7. jz.) 228.

124 *Pavel Szudoplatov*: Szpecoperacii. Lubjanka i Kreml 1930–1950 godi. Olma-Pressz, Moszkva, 1999. 76–77.

mány néhány tagja – köztük Caballero – nyíltan a trockisták kezére játszott. A POUM által ellenőrzött harci egységek leszerelését addigra már megkezdték, de állítása szerint Indalecio Prieto szocialista hadügyminiszter hezitálásának eredményeképpen a POUM-istáknak sikerült elrejtetniük fegyvereik egy részét, másfelől a POUM álcázott tagjai beléptek az anarchista egységekbe, és folytatták provokációs tevékenységüket. Úgy vélte, „még katonai szempontból is hozzá kell kezdeni az anarchista katonai egységek megtisztításához [...]. De ezt lehetetlen megvalósítani, ha meghagyjuk a tisztán anarchista egységek létezését. Életbe léptetésének egyetlen eszköze az anarchista brigádok beolvasztása a hadosztályokba, ahol minden anarchista brigádra két nem anarchista brigád jut, és ugyanakkor meg kell változtatni a parancsnokság összetételét.”¹²⁵

Összességében úgy ítélte meg a helyzetet, hogy nincs jelentős javulás a katalóniai és aragóniai hadseregben, amit leginkább annak tudott be, hogy mind a katalán kormány, mind az SKP KB tagjai lebecsülték a katalóniai–aragóniai problémát, nem adtak elegendő segítséget, és nem tettek meg mindent a helyzet gyors megváltoztatása érdekében.

Gerő jelentéséből az is kitűnik, hogy a lakosság egyáltalán nem volt együttműködő a kommunistákkal, és igyekezett védeni a POUM-tagokat. Komoly problémának tartotta a parasztság mozgolódását (a gabonára megállapított árak alacsonyok voltak, nem akarták átadni az árut az államnak), bevezették a „maximált” ár rendszerét, szigorú intézkedéseket foganatosítottak a spekuláció ellen. A leggyorsabban megoldandó feladatnak ugyanakkor a dolgozók fizetésének és életszínvonalának kérdését tekintette.¹²⁶

Következő levelében, amely 1937. augusztus 30-ról datálódott, Gerő még borúsabb képet festett. Úgy vélte, az aragóniai fronton, Zaragoza körzetében zajló hadművelet alátámasztotta következtetéseit. A támadásnak két célja volt: egyrészt Santander megmentése, másrészt az, hogy Zaragoza bevételel támadó hangulatot alakítsanak ki a köztársasági hadseregben, továbbá hogy ezen sikereket szembe lehessen állítani az ellenség sikereivel. A kítűzött célt azonban nem sikerült elérni. Gerőnek az volt a véleménye, nem szabad becsapniuk magukat és meg kell találni az okát, miért szenvedtek kudarcot. Ómaga is járt a fronton, meglátogatta az összes frontcsoportot, s az ott tapasztaltakból arra a következtetésre jutott, hogy a nagy lendület ellenére a hadműveletet kapkodva készítették elő, néhány nap alatt dolgozták ki a tervet, amelynek megvalósítása nagy pontosságot igényelt volna, s nem sikerült biztosítani minden erő, szerv pontos működését. A kudarcban véleménye szerint közrejátszott a katonai káderek felkészületlensége és az is, hogy a szállítás nagyon rosszul működött. Míg korábban az anarchista harcosokról jó véleménye volt, most azt állította, hogy az anarchisták nem harcoltak, s ahol harcoltak, ott is rosszul. A párt nem küzdött a szabotázs és az árulás ellen, katonai bizottságának munkája pedig – bizonyos javulás ellenére – még mindig nagyon primitív.

125 RGASZPI f. 495. op. 74. gy. 210. Pedro [Gerő Ernő] 1937. augusztus 16-ai levele Barcelonából.

126 Uo.

Arra is felhívta a figyelmet, hogy Santander eleste nagy nyugtalanságot keltett Barcelonában. Az anarchisták vezetőinek többsége úgy vélte, a háború elveszett, és zavarodottságukban a külföldi intervenciótól várták a megmentést. A nehézségeket fokozta a gazdasági káosz. Mindezek után Gerő arra a következtetésre jutott, elérkezett az idő, hogy komoly erőfeszítéseket tegyenek, és elérjék az összes antifasiszta erő tényleges egyesítését, olyan, az ország megmentését célzó program alapján, amit valamennyi szervezet elfogad (beleértve a CNT-t és az UGT-t is). Gerő nem titkolta, hogy ezzel szemben igen erős ellenállás volt tapasztalható nemcsak a vezetők, de az aktíva körében is. „Pártunkban általában nagyon erős anarchistaellenesség tapasztalható, amit az események (különösen a májusi ellenforradalmi felkelés) magyaráznak, de nagyon ártalmas, mert ennek köszönhetően nehéz valóban közeledni a becsületes anarchisták széles tömegeihez.”¹²⁷

A Negrin-kormánynak új nehézségekkel és problémákkal kellett szembenéznie, s ez szinte magától értetődővé tette a döntést, hogy Spanyolországba küldik a Komintern legtapasztaltabb instruktóráit, Palmiro Togliattit, aki Alfredo néven mint a párizsi *Le Soir* újságírója szerepelt Spanyolországban. Togliatti 1937. június végén érkezett Annemasse-ba, majd Valenciába ment, és közel három hónapot töltött ott.¹²⁸ A többi Komintern-delegálthoz hasonlóan rendszeresen küldte jelentéseit Moszkvába a problémákról és kilátásokról.

A Spanyol Kommunista Párt vezetőivel folytatott beszélgetései alapján arra a következtetésre jutott, hogy a párt komoly politikai erővé vált, és vezetése képes önállóan – és jól – irányítani a pártot. Éppen ezért szükségesnek tartotta a „tanácsadók” munkamódszerének radikális megváltoztatását. Nem titkolta negatív véleményét Codovilláról, illetve Gerőről, akik szerinte dezorientálták spanyol elvtársaikat helytelen teóriák „improvizálásával”, és azzal, hogy szükségtelen idegességet vittek a politikába, helytelen útra lökték a pártot. Megengedhetetlennek tartotta, hogy magukat tartották a párt „gazdáinak”, és lekezelően bántak a spanyol kommunistákkal.

Kritikájának éle elsősorban Codovilla ellen irányult (akinek Spanyolországból való visszahívását sürgette), de konfliktusba keveredett Gerővel is. Nyilván ezek a súrlódások is szerepet játszottak abban, hogy Gerő – fentebb már idézett, 1937. augusztus 16-ai levelében – maga kérte, hogy engedélyezzék elutazását Barcelonából. „Kis megszakítással már több mint egy éve itt vagyok. Úgy gondolom, nem lenne rossz változtatni az országban dolgozó elvtársak helyét. Így például elutazhatnék Valenciába vagy Madridba, vagy északra (ahol a helyzet nagyon komoly, és ugyanakkor a párt által teljesen elhagyatott). Természetesen világos, hogy ez csak egy javaslat, amit vagy elfogadnak, vagy nem, de mindenestre úgy vélem, valakinek feltétlenül itt kell maradnia, mivel a párt nagyon fiatal, és katonai kérdésekben nagyon nehéz időszak áll előttünk.”¹²⁹

127 Uo. Pedro [Gerő Ernő] 1937. augusztus 30-ai levele Barcelonából. A levelet spanyolul közli *Alcalá, C.*: i. m. (55. jz.) 58–61.

128 *Carr, E. H.*: i. m. (18. jz.) 52.

129 RGASZPI f. 495. op. 74. gy. 210. Pedro [Gerő Ernő] 1937. augusztus 16-ai levele Barcelonából.

A történeti munkák többségében az szerepel, hogy amikor a Komintern VB 1937 szeptemberében határozatot hozott a Spanyol Kommunista Párt feladatairól, Togliatti javaslatára döntés született a Komintern-delegáltak visszahívásáról, és Gerő is visszatért Moszkvába, csak Sztjepanov maradt a PSUC mellett tanácsadóként.¹³⁰ Codovillát valóban visszahívták Spanyolországból (a Komintern VB Párizsba küldte a nemzetközi szolidaritási kampány szervezésére), Gerő azonban még egy évig Spanyolországban maradt. Nem találtuk nyomát annak, hogy a Komintern vezetése egyáltalán foglalkozott volna azzal a kérésével, hogy Barcelonából helyezték át más területre. Jelentései 1937 végén–1938 elején még Barcelonából íródtak, de rendelkezésünkre áll 1938. május elejéről olyan beszámolója, amelyet már Valenciából küldött Moszkvába, s ami megengedi azt a feltetelezést, hogy a Szovjetunióba történt visszatérését megelőzően már nem Barcelonában dolgozott.

Gerő spanyolországi tartózkodásának utolsó évéből még a korábbinál is kevesebb forrás – mindössze néhány levele – áll rendelkezésünkre. 1937. november 21-én Barcelonából írott jelentésében a korábbiaknál is sötétebb képet festett a katonai helyzetről. A hadi események következtében 1937 szeptemberében a kormány Valenciából Katalóniába költözött át, ami véleménye szerint rossz érzést keltett az országban, és felerősítette a kapituláns tendenciákat. Olyan vélemények terjedtek – különösen Barcelonában –, hogy a háború elveszett, értelmetlen a további erőfeszítés, a kompromisszum ideje elérkezett. A rossz hangulatot táplálták a gazdasági problémák és az ellátási nehézségek is. A kialakult helyzet okait abban látta, hogy Katalónia termelése csak 3-4 hónapra volt elegendő, a köztársasági kormány pedig nagyon rosszul gazdálkodott a készletekkel, nem volt kereskedelempolitika, a parasztok spekuláltak az élelmiszerekkel, s ha volt is élelmiszer, az a szállítási nehézségek miatt nem jutott célba, illetve rosszul osztották el.¹³¹

Barcelonában kelt 1938. január 27-ei levele is, amelyben a PSUC január 8–9-ei plénumaról számolt be. Úgy vélte, hogy a plénum a sok hiányosság ellenére is viszonylag jól sikerült, és a párt ezt követően aktívabban és önkritikával fog dolgozni. A plénum egyrészt arra szolgált, hogy komolyan felvessék a párt előtt a politikai és szervezeti gyengeségeket (aktívabb tevékenység szükségessége a népfront kikristályosodása érdekében, illetve a CNT-vel való hatékonyabb együttműködés biztosításában, a szisztematikus munka hiánya a hadsereg alsóbb egységeinél, gyengeség a szeparatizmus elleni harcban), másrészt megvitatták a párt belső problémáit. Gerő miközben azt állította, hogy a párt fejlődik és munkája napról napra javul, elégedetlen volt a fejlődéssel, mivel a politikai helyzet – amely más, mint 6-8 hónappal korábban volt – szerinte gyorsabb ütemet követelt. A rendszeresebb politikai és szervezési munkát azért tartotta rendkívül fontosnak, mert már a köztársaságiak között is megjelentek az olyan elemek, ame-

130 Carr, E. H.: i. m. (18. jz.) 61.; M. Ty. Mescserjakov: Ispanszkaja reszpublika i Komintern. Misl, Moszkva, 1981. 119. és Novikov, M. V.: i. m. (23. jz.) II. 78.

131 CEHI-UB AM 1. 4/a. Pedro [Gerő Ernő] 1937. november 21-ei levele Barcelonából.

lyek hajlottak az ellenséggel való kompromisszumra.¹³² A POUM és vezetői elleni megtorlások kapcsán már láthattuk, hogy a moszkvai „tisztoogatások” milyen pusztító hatást gyakoroltak a köztársasági Spanyolországban is, és mennyire deformálták a Komintern képviselőinek észjárását. Ahogyan közeledett a tragikus végkifejlet, egyre szélesedett azok köre, akiket bomlasztó tevékenységgel vádoltak. Nem jelentettek kivételt a nemzetközi brigádokban harcoló külföldi önkéntesek sem. Arról, hogy a kölcsönös bizalmatlanság légköre uralkodott még azok körében is, akik a Komintern befolyási szférájába tartoztak, tanúskodik Manfréd Stern Moszkvába történt visszarendelése után írt, már említett összefoglalója is.¹³³

Trockizmussal, a köztársaság életére törő összeesküvés vádjával indult eljárás Spanyolországban a Rákosi-zászlóaljban harcoló Rajk László ellen is. Györkei Jenő kutatásai alapján azt állítja, hogy a Rajkot feljelentő intrikus Gerő volt, s ezt a véleményét arra alapozza, hogy a Rajkkal szembeni vádakat megfogalmazó Haas László (akkor az albacetei bázis magyar káderese) Gerő embere, spanyolországi jobbkeze volt.¹³⁴ Annak ellenére, hogy Gerő alapvetően a PSUC mellett dolgozott, mint egyik fentebb idézett levelében maga is utalt rá, esetenként megfordult a különböző frontokon is. Spanyolországi tevékenységének ezt a részét azonban források hiánya miatt ma még nem ismerjük, mint ahogyan ahhoz sem áll rendelkezésünkre minden dokumentum, hogy Gerő szerepét a spanyolországi Rajk-ügyben pontosan tisztázzuk.

Rajk László a Spanyol Kommunista Párt Központi Bizottságához intézett 1938. július 10-ei feljegyzésében részletesen leírta a zászlóalj magyar káderesével, Haas Lászlóval és Kepes Imrével kialakult konfliktusát, a vele szemben felhozott vádakat. Ezek egyike az volt, hogy kétes elemekkel (mint például a trockizmussal vádolt Sebes Imre) vette körül magát, s mindenütt azokat helyezte felelős pártfunkcióba, illetve „kunista” frakciózást folytatott. Györkei Jenőnek abban igaza van, hogy Gerő és Haas kapcsolata régi keletű volt, együtt jártak az orvosi egyetemre, és együtt dolgoztak az ifjúsági mozgalomban is. Ennek következtében Gerő nyilván nagyobb bizalommal volt Haas iránt. Haas és Gerő Spanyolországban is kapcsolatban álltak egymással, Rajk feljegyzése szerint együtt végezték az önkéntesek átigazolását a spanyol párt felé. Gerő is jelen volt azon a Rajk Lászlóval folytatott beszélgetésen, amelyre Albacetében, Haas lakásán került sor. Rajk László, amikor cáfolni próbálta az ellene felhozott vádakat, éppen Gerőre hivatkozott, mint aki tekintélyénél és befolyásánál fogva igazolhatja eljárása helyességét. Rajk szerint Gerőnek Sebessel szemben semmi kifogása nem volt, sőt „Pedro elvtársnak is mint magyar pártfelelős elvtársnak az álláspontja az volt, hogy mindezek a vádak igazságtalanok Sebesékkal szemben s politikai

132 RGASZPI f. 495. op. 74. gy. 210. Pedro [Gerő Ernő] 1938. január 27-ei levele Barcelonából.

Közl: Komintern i grazdanszkaja vojna v Ispanyiii i. m. (3. jz.) 392–395.

133 A dokumentumot közli Komintern i grazdanszkaja vojna v Ispanyiii i. m. (3. jz.) 324–389.

134 Györkei Jenő: A spanyolországi Rajk-ügy. Múltunk 41. (1996) 4. sz. 147–178.

kérdésként fogja felvetni Szabó felé e hangnem likvidálását. És ezek után is Sebes párttitkár maradt Haas és Pedro elvtársak saját elhatározásából.”¹³⁵

Rajk László feljegyzéséből úgy tűnik, hogy – legalábbis az ügy kezdeti szakaszában – Gerő magatartása inkább pozitív irányba billentette a mérleget. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azonban az ügy szovjetunióbeli elágazásait. Mind a trockizmussal vádolt Sebes Imre, mind Rajk környezetében felbukkantak olyan személyek, akik a Szovjetunióban körülbelül ezzel egy időben kerültek a vádlottak padjára. Sebes Imre és a feljegyzésben is említett, az aragóniai fronton elesett Sebes György fivérét, a Szovjetunióban élő Sebes Pált 1937-ben tartóztatták le koholt vádak alapján, s lett a sztálini terror áldozata. Rajk László feleségének fivérét, Schillinger Lászlót Rajk Spanyolországba érkezését megelőzően zárták ki a pártból. Ennek köszönhetően Rajknak már a frontra érkezése előtt is voltak kellemetlenségei.

A küldetés vége

Miután az 1937. májusi barcelonai puccsot követően a POUM-mal és vezetőivel leszámoltak, Sztálin intézkedett az akció végrehajtóinak eltüntetéséről. Alekszander Orlovot Moszkvába rendelték, neki azonban még idejében sikerült megszöknie. A barcelonai főkonzult, Antonov-Ovszejenkót visszahívták Moszkvába, és mint fasiszta kémét kivégezték – egyes vélemények szerint Gerő denúciálta.¹³⁶ A törvénysértés áldozata lett az első szovjet követ, Rosenberg, Berzin, Sztasevszkij, Mihail Kolcov, a *Pravda* tudósítója és a már többször említett Kléber tábornok. Ugyanakkor nemcsak Gerőnek, de a többi Komintern-megbízottnak (Sztjepanov, Togliatti, André Marty) sem esett bántódása. Nem alaptalan az a feltételezés, hogy Gerő a túlélést éppen megbízhatóságának és eredményes munkájának köszönhette.

Gerő 1938 novemberében végleg elhagyta Spanyolországot. Visszatérését maga Dimitrov sürgette, aki nagyobb szerepet szánt neki a tragikus káderhiánnyal küszködő magyar pártban. 1938. november 19-én már Moszkvában kelt az a jelentése,¹³⁷ amelyet Sztálin és a szovjet vezetés többi tagja is megkapott, s amely összefoglalója mindannak, amit a Komintern-megbízottak Spanyolországban véleménye szerint megvalósítottak. Mindazokban a kérdésekben, amelyet a jelentés érintett (katonai helyzet, hadiipar, egyes pártokkal való viszony) Gerő eredményekről és gondokról egyaránt beszámolhatott. Miközben a hadsereg vezető posztjain szerinte megbízható „elvtársak” álltak, a fegyelmezett reguláris

135 Uo. 163.

136 *Alba, V.*: i. m. (20. jz.) 309. „Gerő bizalmatlan volt a konzul iránt, feltételezve annak trockista elhajlását, hasonló módon a konzul is bizalmatlan volt, tartott Gerő abszolút hatalmától. A kettőjük közötti kiélezett viszony Antonov Moszkvába történő visszarendelésével, végső soron kivégzésével zárult.” *Javier Juárez: Patria. Una Española en el KGB. Debate, Madrid, 2008. 98.*

137 A dokumentumot közli *Spain Betrayed* i. m. (29. jz.) 503–511.

hadsereg megteremtése szintén Moszkva intenciói szerint és a várt eredménnyel ment végbe, lényegesen problematikusabb volt a helyzet a politikai pártokkal. A szovjeteknek a háború kitörésétől kezdve az volt a célja, hogy a szocialistákat és a kommunistákat egy pártban egyesítsék, amelyet azután ellenőrizni tudnak. Ez a törekvésük több oknál fogva (többek között Largo Caballero ellenállása miatt) soha nem valósult meg. Összefoglalójában Gerő ismét támadást indított a „caballeristák” ellen, de meglepő módon még mindig komoly problémának tekintette az addigra teljesen marginalizálódott POUM-ot, veszélyesebbnek, mint az egyébként befolyásosabb „caballeristákat”. Mindazonáltal Gerő óvatosan optimista volt a népfront jövőjét, valamint az SKP lehetőségeit illetően – a három hónappal későbbi események fényében talán optimistább is, mint kellett volna.

Gerő (és a többi Komintern-tanácsadó) spanyolországi tevékenységét nem egyszer bírálták már a polgárháború alatt és azt követően is visszaemlékezésekben, memoárookban, történeti munkákban. Csillagzata emelkedését sokan annak tudják be, hogy jó kapcsolatokat ápolt a szovjet állambiztonsági szervek munkatársaival, sőt egyes vélemények szerint maga is e szerv alkalmazásában állt. E vélekedés alapjául szolgálhatott az a tény is, hogy a katalán kommunista Caridad Mercader, az NKVD egyik segítője (aki ügynöki munkáját 1928-ban a Francia Kommunista Pártba beépülve kezdte) a polgárháború alatt állítólag Gerőtől kapta az utasításokat, s az ő fia volt Ramón Mercader, Trockij gyilkosa, akit egyes feltételezések szerint erre a feladatra Moszkvában képeztek ki.

A Komintern VB káderosztályának vezetője 1940-ben a róla készített jellemzésben Gerő spanyolországi tevékenységéről mindössze annyit rögzített, hogy felelősségteljes munkával bízták meg, és „a rábízott feladatot teljesítette”. Véleményünk szerint azonban ez még nem perdöntő bizonyíték Gerő NKVD-s megbízására.¹³⁸ A Szovjetunióban élő politikai emigránsok többsége valamilyen kapcsolatban állt az állambiztonsági szervekkel, hiszen egy-egy titkos külföldi út előkészítése, Komintern-megbízás teljesítése sem nélkülözhetette az állambiztonsági szervek közreműködését, továbbá a Komintern nemzetközi kapcsolatokért felelős részlege és a szovjet állambiztonsági szervek között kezdettől fogva rendszeres és szabályozott együttműködés volt.¹³⁹ A Komintern VB instruktoraként Gerő feladata elsősorban a Komintern által elfogadott politikai irányvonallal szemben álló anarchistákkal és trockistákkal szembeni *politikai* leszámolás volt, ami azonban – elsősorban annak köszönhetően, hogy az NKVD, az 1937. augusztus elején felállított SIM (Servicio de Inteligencia Militar – az NKVD spanyol változata) és a politikai irányító testület egymással szoros kapcsolatban állt – egyáltalán nem zárta ki erőszakos eszközök alkalmazását sem. Gerő gondolkodás és ellenvetés nélkül minden rábízott feladatot végrehajtott, s

138 César Alcála éppen erre a dokumentumra hivatkozva állítja, hogy Gerőt 1937-ben Alekszander Orlov parancsára küldték Spanyolországba, ahol a PSUC tanácsosaként és az NKVD katalóniai szervezetének vezetőjeként működött. *Alcalá, C.*: i. m. (55. jz.) 47.

139 Ennek legalaposabb feldolgozását ld. *Joszif Linder–Szergej Csurkin*: Krasznaja pautyina. Tajni razvedki Kominterna 1919–1943. RIPOK Klasszik, Moszkva, 2005.

ebben valószínűleg nemcsak alkalmazkodóképessége és a szovjet érdekek kritikátlan elfogadása, de önvédelmi reflexek is közrejátszottak.

A spanyolországi kiküldetés után Gerő megbízható, kipróbált elvtársnak számított. Moszkvai főnökei spanyolországi tevékenységét azzal jutalmazták, hogy politikai referensi minőségében a kommunista világmozgalom különböző kiváltságokat élvező elitjéhez tartozhatott. A sztálini hatalomgyakorlás technikáinak elsajátítása mellett ekkor tett szert arra a kapcsolatrendszerre is, amelyet a háború után Magyarországra hazatérve is oly eredményesen hasznosított.

MAGDOLNA BARÁTH “PEDRO”: ERNŐ GERŐ IN SPAIN

The present study examines one of the most “mysterious” chapters in the political biography of Ernő Gerő, namely the period when he was active in the Spain of the Civil War as a commissioner delegated by the Communist International under the alias of “Pedro”.

At first the author analyses the way which led to the mission of Ernő Gerő to Spain, and its exact circumstances, and then tries to find out what exactly his task as a Comintern delegate consisted of. The author also aimed at discovering the historical background of Gerő’s activity in Spain. She thus writes about the establishment of the Spanish popular front, the Spanish communist party and the relationship between the communists and the anarchists. Since Gerő was mostly active in Barcelona, the author paid special attention to the situation in Catalonia. Alongside historical works dealing with the Spanish Civil War, it is on the basis of Russian archival sources that she reconstructs the policies of Soviet leadership and of the Comintern in Spain, as well as the directions that the Spanish Communist Party received from Moscow.

The author also analyses in detail the problem of how the show trials which were then taking place in the Soviet Union influenced the relationship of the Spanish communists to the United Marxist Workers’ Party (POUM), regarded as Trotskyist by the Comintern, and the consequences that the deterioration of this relationship entailed within the Republican camp.

The author devotes a separate chapter to the events in Barcelona in 1937, to the persecution consequently launched against the members of the POUM, and to the role of Ernő Gerő in the retaliations. It is an opinion shared widely that Gerő was an agent of the NKVD in Spain. Although the author has found no archival sources or other documents which would prove the case beyond doubt, she regards it as probable that Gerő played a decisive role in the assassination of Andrés Nin, leader of the POUM.

Finally, the author offers an assessment of Gerő’s mission to Spain, and briefly summarises the influence it exerted upon the course of his consequent political career.

